

TFM acadèmic

Revisió literària del concepte d'antropocè: una perspectiva posthumanista

*Anàlisi de dues narratives de l'Antropocè: més
enllà de la distopia, més a prop del futur
immediat*

José Manuel Gómez González

Tutora: Dra. Agnès Vayreda i Duran

Universitat Oberta de Catalunya (UOC)

Màster Universitari en Humanitats: Art, Literatura i cultura
contemporània

Curs 2022-2023

Resum

Aquest treball explora el desplegament del concepte d'antropocè per una part de la narrativa literària de la deshumanització i de la destrucció, una literatura que ens aprovisiona de diferents perspectives sobre el canvi climàtic, o altres impactes de l'acció humana, i les seves implicacions per a la humanitat i el planeta. Aquestes literatures aporten consciència sobre les dimensions ecològiques, socials i culturals dels reptes als quals ens enfrontem, el que conflueix amb el pensament de Sloterdijk quan postula la necessitat d'abandonar el mot *humanisme* des d'una perspectiva que tracta l'ésser humà com a *problema*.

La narrativa literària analitzada relata l'edat de les grans transformacions amb forts repercussions ambientals i amb un rastre de destrucció superior al d'altres èpoques precedents, però, com veurem, també s'aproxima a la deshumanització i a la difícil relació amb el medi des de diferents perspectives. Per a desplegar l'anàlisi literària de l'antropocè, partim d'un enfocament posthumanista i postantropocentrista, segons el qual és necessari superar la confrontació dual de l'ésser humà amb la natura que l'envolta en tant que forces oposades (natura/cultura – humà/no humà). Aquesta investigació busca constatar com es representa la narrativa de l'antropocè en els textos literaris escollits i quines conclusions es poden extreure per avançar en una nova visió del món que abandoni l'antropocentrisme i que creï un escenari de superació davant les conseqüències de l'edat de la destrucció així com la defineix González-Ruibal.

Paraules clau:

Antropocè, Antropocentrisme, Crisi global, Posthumanisme, Literatura.

Abstract

This work explores the deployment of the concept of Anthropocene by part of the literary narrative of dehumanization and destruction, a literature that provides us with different perspectives on climate change, or other impacts of human action, and its implications for humanity and the planet. These literatures raise awareness of the ecological, social and cultural dimensions of the challenges we face, which is confluent with Sloterdijk's thinking when he posits the need to abandon the word *humanism* from a perspective that treats man as a *problem*.

The literary narrative analysed relates the age of great transformations with strong environmental repercussions and a trail of destruction greater than that of previous times, but, as we will see, it also approaches dehumanisation and the difficult relationship with the environment from different perspectives. In order to deploy the literary analysis of the Anthropocene, we start from a post-humanist and post-anthropocentric approach, according to which it is necessary to overcome the dual confrontation of the human being with the nature surrounding it as opposing forces (nature/culture – human/non-human). This research seeks to establish how the narrative of the Anthropocene is represented in the chosen literary texts and what conclusions can be drawn to advance a new worldview that abandons anthropocentrism and creates a scenario of overcoming the consequences of the age of destruction as well as González-Ruibal has defining it.

Keywords:

Anthropocene, Anthropocentrism, Global Crisis, Posthumanism, Literature.

Índex

1.- Introducció	5
2.- Objectius i justificació.....	7
3.- Marc teòric	8
3.1.- Afrontant les incògnites.....	8
3.2.- Sobre el concepte dominant d'Antropocè	9
3.3.- Visió crítica del concepte d'Antropocè	12
3.4.- Sobre la visió de l'Antropocè des del posthumanisme.....	13
3.5.- L'estat de la qüestió amb relació a la perspectiva posthumanista.....	15
3.5.1.- Delimitació de la perspectiva posthumanista	15
3.5.2.- Literatura de contrast: humanisme – posthumanisme	16
4.- Metodologia	16
4.1.- Sobre la tria del corpus textual (fonts primàries)	16
4.2.- La recerca bibliogràfica.....	17
4.3.- Conformació de la caixa d'eines	18
5.- Anàlisi crítica de l'antropocè en la literatura de la destrucció	19
5.1.- Sobre les novel·les analitzades.....	19
5.1.1.- La carretera (Cormac McCarthy)	19
5.1.2.- L'últim amor de Baba Dúnia (Alina Bronsky).....	20
5.2.- Narratives del col·lapse: com es construeix l'antropocè literàriament	21
5.3.- L'antropocè a les novel·les analitzades.....	22
5.3.1.- La representació de l'antropocè a «La carretera» (LC).....	22
5.3.2.- La representació de l'antropocè a «L'últim amor de Baba Dúnia» (BD)	23
5.4.- Crítica al relat antropocènic des d'una perspectiva posthumanista.....	24
5.4.1.- Dels humans com a centre de tot al postantropocentrisme.....	24
5.4.2.- L'antidualisme i l'entremig	27
5.4.3.- La natura com a resposta o la relacionalitat (assemblatges).....	29
5.4.4.- La insuportable relativitat del temps i el lloc: les atmosferes.....	30
6.- Conclusions	32
Bibliografia.....	35

1.- Introducció

La revisió literària del concepte d'antropocè que es proposa aquí, s'enquadra en la tendència de pensament sorgida de la necessitat de superar la centralitat de l'ésser humà i anar més enllà de l'humanisme, en un context on els problemes globals accentuen la *despersonalització antinatura* de l'home¹ que es converteix en un problema en ell mateix (SLOTERDIJK, 2006). Partirem, així, de la tesi que la crisi de l'humanisme il·lustrat reconduïx una part del pensament cap al posthumanisme (o al transhumanisme) com a forma de superar també alguns dels problemes plantejats per l'existencialisme. Igualment, haurem de recórrer al que s'ha escrit des de perspectives posthumanistes desplegades per aquells corrents que pretenen superar les carències, els sofriments i la mortalitat humanes (NÚÑEZ I VAYREDA, 2022: 53). Des d'aquest posicionament, el posthumanisme implica una nova perspectiva, on el món ha de ser pensat prescindint de la centralitat de l'ésser humà, tant en referència amb l'univers, com amb relació al planeta Terra com a sistema².

El potencial d'exploració del coneixement que pot aportar el posthumanisme desbloqueja una via d'estudi sobre la definició d'antropocè amb relació a la posició que pot ostentar l'home en vers la natura i de la responsabilitat que aquest pot tenir sobre les grans transformacions que s'estan traduint en emergències ambientals. La *naturalesa* humana també serà explorada a partir de les obres treballades amb la finalitat d'extreure la visió aportada pels autors de les novel·les examinades. Igualment, a les novel·les escollides, la crisi ecològica, social i de seguretat, on es defineix una natura fortament transformada o en vies de desaparició amb relació a com l'havíem conegut, assoleix un caràcter global que ens va deshumanitzant³. Constatarem que els avenços tecnològics no sempre aporten solucions als problemes de la humanitat, fins i tot, de vegades, deriven en nous problemes que poden resultar irresolubles dins l'escala temporal de l'esperança de vida humana.

En aquest treball s'analitza la literatura científica que més s'aproxima o tracta l'objecte d'estudi proposat així com la relativa a una òptica posthumanista. Aquesta anàlisi de l'estat de la qüestió implica aprendre a identificar quins espais buits i llacunes podem detectar en relació amb la crítica de l'antropocè des del posthumanisme. En altres paraules, què és el que no s'ha exposat fins ara des de la perspectiva que es planteja aquí i que és el que cal explorar i identificar com a possibles esclatxes encara no cobertes o desenvolupades i que podrien innovar o avançar amb l'objecte d'estudi. El que es pretén és extreure de les dues novel·les seleccionades (de l'argument, de fragments narratius, de descripcions, de diàlegs, etcètera), els trets essencials de les diferents perspectives de l'antropocè i, en paral·lel, elaborar una crítica des d'una anàlisi posthumanista. Això implica acordar una delimitació prèvia de la noció d'antropocè i indagar que aporta el posthumanisme com a perspectiva d'exploració del coneixement (TELLO, 2020).

---

¹ En alguns contextes es parla de *salvatgisme*, no com un retorn a la natura, sinó tot el contrari, com una reacció de deshumanització per allunyament com a efecte del dualisme humà/no humà i cultura/natura o tecnologia/naturalesa.

² Autors com Ichtiaque Rasool o James Lovelock apunten en aquesta direcció a les seves obres sobre *El sistema Terra* o *Gaia: A New Look at Life on Earth*.

³ Vegeu nota 1.

El terme científic d'antropocè, segons CRUTZEN & STOERMER (2000), fa referència a una nova època geològica que reconeix l'impacte significatiu de les activitats humanes en els ecosistemes i processos geològics del planeta i suggereix que les activitats humanes, com la industrialització, la urbanització, la desforestació i la crema de combustibles fòssils, han influït profundament en el clima global, la biodiversitat i els sistemes geològics. Per aquests científics, aquestes activitats han conduït a canvis generalitzats en l'atmosfera, la biosfera i la geosfera, marcant una era diferent i sense precedents en la història de la Terra. La proposta de CRUTZEN & STOERMER tenia com a objectiu posar l'accent en la magnitud i l'abast de la interferència humana en l'entorn, destacant la necessitat d'una major consciència i una administració més responsable del medi. Amb tot, el concepte d'antropocè encara és objecte de debat científic, i el seu reconeixement formal com a època geològica per la Comissió Internacional d'Estratigrafia encara no s'ha determinat.

Per un altre costat, les ciències socials, l'arqueologia o el feminisme, per citar uns exemples, s'han apropiat al concepte d'antropocè aportant al debat nous discursos que caldrà incorporar a l'anàlisi objecte d'aquest treball. Per tal d'avançar en els objectius de la investigació, elaborarem una revisió crítica del concepte descrit d'antropocè des d'una anàlisi posthumanista, fent això a partir de l'exploració de dues novel·les representatives de la narrativa de la destrucció (GONZÁLEZ-RUIBAL, 2018). Per això explorarem de quina forma una determinada narrativa literària ubica l'ésser humà al centre de tot, quan empíricament aquest *centrisme* és una il·lusió. L'enfocament de l'anàlisi es fa partint de la consideració que l'ésser humà no és una unitat separada, autònoma i independent de la resta de circumstàncies que l'envolten (assemblatges) i que el concepte d'antropocè és eminentment antropocentrista o androcentrista (SPERLING, 2018: 318) el que propicia, sovint, que sigui útil per a comprendre el paper actiu de l'acció humana en la realitat fàctica que ens envolta, però que dificulta explorar les possibles vies de solució als problemes si s'elaboren aquestes des de perspectives androcèntriques (LATOURE, 2014: 2).

El cert és que, com veurem, la literatura ens proporciona un gran potencial per desplegar una revisió crítica del concepte d'antropocè des del posthumanisme, considerant el fet que aquest antropocè de tendència predominant (*mainstream*) deriva d'una narrativa científica antropocèntrica que col·loca l'ésser humà al centre de tot i gairebé com a causant únic de tots els danys infligits al planeta ignorant que tot està interconnectat. Això es fa des d'una perspectiva que gairebé només té presents els efectes envers els éssers humans i no envers el planeta com a subjecte pacient d'aquests efectes i on l'antropocè no és en realitat un problema sinó una de les conseqüències de la visió antropocèntrica dominant del món (FERRANDO, 2016). L'home com a humà (*ἄνθρωπος* -dels homes) no és un ens autònom autodesafiant deslligat de tota la resta que l'envolta, sinó una cèl·lula més en el sistema Gaia, que no és capaç de preveure els efectes globals de les seves accions per la manca de capacitat de control real d'aquestes i de la cadena total de conseqüències que esdevenen o se'n deriven (LOVELOCK, 2007). És per això que, com s'ha exposat abans, la tria de dues novel·les representatives de la literatura de la destrucció o de l'antropocè s'ha fet amb un doble criteri: la destrucció com a context de grans transformacions (antropocè) i la capacitat de resiliència des d'una nova perspectiva (enfocament posthumanista).

Per un costat, *La carretera* de Cormac McCarty, és considerada per la crítica com un clar representant de la narrativa postapocalíptica en un paisatge devastat pel col·lapse de la civilització, explorant l'impacte de l'antropocè (identificat pels impactes i transformacions experimentades pel planeta). La tria d'aquesta novel·la es justifica en què ens mostra un món desconegut per a nosaltres, totalment devastat i on es deshumanitza les persones. Per un altre costat, *L'últim amor de Baba Dúnia*, d'Alina Bronsky, ens permet explorar la

resiliència humana en un paisatge de destrucció relativa: la devastació a conseqüència de la radiació a Txernòbil en la zona d'exclusió contraposada a la recolonització de la natura més resistent del paisatge abandonat pels humans (resiliència natural).

De fet, en ambdues obres apareix la destrucció com a context, enfront de la lluita per sobreviure davant els efectes d'aquesta. Això ofereix un camp d'exploració adient per al desplegament d'aquest treball que pretén fer una revisió crítica del concepte d'antropocè des d'una perspectiva posthumanista, a partir de l'anàlisi de les dues novel·les seleccionades.

2.- Objectius i justificació

Ens enfrontem al repte d'analitzar i copsar com es construeix el concepte o la idea d'antropocè en el desplegament d'una narració literària, en la que s'exemplifiquen l'acció i les conseqüències de les grans transformacions que està experimentant el planeta i com repercuteixen aquestes en els éssers humans, però també en tot allò no-humà. Explorem, així, la forma en què aquest debat de fons, el de l'antropocè com a concepte en construcció, pot expressar-se en la veu narrativa d'una novel·la, en l'escenari on transcorre aquesta, en els problemes que plantegen els personatges, etcètera. Igualment, busquem analitzar com aquesta narrativa literària ens permet, o no, treure conclusions al voltant de la idea de l'impacte que els éssers humans projecten sobre el medi i de com aquest impacte adopta conseqüències ambientals i socials.

En primer lloc, pel que fa a la importància i justificació de la recerca, la proposta d'investigació se centra en un tema gairebé inèdit. En aquest sentit, s'ha de dir que l'escassa bibliografia i treballs d'anàlisi específica en relació amb les narratives de la destrucció vinculades a l'antropocè, obre una finestra d'oportunitat destacable pel que fa a les potencials aportacions d'aquest treball, però també obliga a crear una anàlisi rigorosa treballada des de la profunditat dels dos textos esmentats en la introducció i que serveixen de base a la investigació (TAYLOR & BOGDAN, 1987: 22).

Una recerca atenta en l'àmbit de la literatura i dels estudis humanístics, només ens permet trobar unes poques referències que relacionen l'antropocè amb el posthumanisme (FERRANDO, 2016; WAKEFIELD *et al.*, 2021, entre algunes altres), i encara menys amb relació a l'anàlisi literària i les narratives de la deshumanització (GATTI, 2021). Tot i ser escasses, aquestes referències són d'un gran interès permetent enllaçar-les amb les obres de definició acadèmica de l'antropocè com les desplegades inicialment pels esmentats CRUTZEN & STOERMER (2000) o al nostre país per FERNÁNDEZ DURAN (2011). Aquesta circumstància obliga a examinar àmpliament els treballs dels autors que han treballat el camp del posthumanisme com a mirada, com a perspectiva d'anàlisi del sentit *d'ésser humà* i la superació de la visió cultural i filosòfica antropocèntrica o androcèntrica que envaeix la consciència occidental; entre aquests autors podem destacar LATOUR, FERRANDO, TELLO o MARTÍ.

En segon lloc, resulta de gran rellevància constatar el potencial de la literatura com a contribuïdora a la divulgació cap a la societat del concepte d'antropocè entès com a definició de l'edat de la destrucció (GONZÁLEZ-RUIBAL, 2018). La narrativa literària juga un paper rellevant en la visibilitat dels grans problemes de la nostra època, de fet, aquesta ha estat una de les funcions que històricament ha desplegat el cànon literari occidental

(ROYO, 2012). Els canvis globals no poden romandre al marge de la reflexió que suscita la literatura com a fons intel·lectual, i entre els canvis globals les emergències ecològiques se situen al centre de tot.

En un altre ordre de coses, aquest treball es desplega amb la caixa d'eines elaborada per a reflexionar sobre els grans temes que tenallen els éssers humans des d'un pensament en clau posthumanista. La perspectiva posthumanista és la més adequada per a processar críticament aquests aspectes, ja que l'humanisme forma part del problema i no de la solució i no aporta una òptica adequada a la recerca de solucions (FERRANDO, 2014: 168). És per això que s'ha d'adoptar un enfocament similar al d'un antropòleg que ha de desplegar una interpretació crítica de la realitat que analitza, en aquest cas la literatura de la destrucció, a partir del treball de camp i de l'observació crítica, que aquí es farà des de les dues novel·les escollides. Segons MARTÍ (2022a: 31) la condició posthumana atorga la consciència de pertànyer a un món que es va degradant ràpidament per l'acció antròpica. Aquesta consciència s'orienta cap a una acció directa vers la realitat dirigida a corregir els excessos que comentem i els efectes que patim. Per MARTÍ (*ibid.* 34) el posthumanisme es caracteritza per una voluntat de superar l'antropocentrisme, pel caire no dual del seu compromís teòric, i per la importància que atorga a la *relacionalitat*.

Dins d'aquest marc conceptual, definirem els límits de les narratives del col·lapse des de la crítica literària, per endinsar-nos després en l'anàlisi concreta de com apareix l'antropocè en el desplegament narratiu de les novel·les estudiades. El desenvolupament tecnològic, la intel·ligència artificial, els sistemes productius devoradors de recursos, els accidents tecnològics, etcètera, no es poden aïllar de les conseqüències d'alteració del medi a tots els nivells. Tots aquests temes degudament enllaçats tenen un especial interès en un marc d'emergència ecològica i de deriva de la nostra civilització on la deshumanització i la destrucció del planeta ha esdevingut una qüestió central en les agendes polítiques, tot i que, a la pràctica, amb una fortuna desigual. El fet és que aquests problemes, o els seus efectes sobre les persones, també s'ubiquen en la centralitat d'algunes literatures.

3.- Marc teòric

3.1.- Afrontant les incògnites

Una qüestió que sorgeix a partir d'una primigènia aproximació al tema de recerca, és: com construeix i pot recollir una obra literària narrativa la deriva humana que patim?; pregunta que es pot completar amb les incògnites següents: com una novel·la presenta, descriu o construeix els efectes de l'acció humana en el món?, on situa la literatura l'esser humà i amb quines afectacions?, aquesta narrativa literària de l'antropocè, què descriu?, i a què o qui afecta i amb quines conseqüències?

Igualment, la investigació ens interroga sobre el fet de si una perspectiva posthumanista ens pot permetre comprendre millor el concepte dominant d'antropocè tal com ens el defineixen els seus teòrics i crítics (CRUTZEN & STOERMER, FERNÁNDEZ DURAN, CHUA & FAI, SPERLING, TRISCHLER o BARLA, entre altres). I, encara més, si aquesta perspectiva ens permetrà reflexionar críticament, mitjançant una revisió de la construcció literària del període de destrucció que vivim. Per tot això, es parteix d'una visió postantropocèntrica, antidualista i relacional. Igualment, el concepte d'atmosfera permetrà

aglutinar els components (actors, actants) i els seus tipus de relacions, d'afectacions, etcètera, en cadascun dels diferents *antropocens* construïts en les dues novel·les. En aquestes narratives es presenten distints retrats d'aquest fenomen com a "canvi catastròfic a gran escala".

Algunes de les preguntes formulades més amunt, es poden respondre analitzant les dues obres escollides per tal de considerar fins a quin punt contribueixen aquestes a refermar una construcció conceptual de l'eclosió de l'acció humana com a gran transformadora de l'entorn. És a dir, com contribueixen les novel·les *La carretera* i *L'últim amor de Baba Dúnia* a la construcció d'un determinat concepte d'antropocè, que situa l'ésser humà com a pràcticament l'únic element transformador, i com podem aprofitar l'enfocament posthumanista per a revisar-ne críticament aquesta perspectiva antropocèntrica.

3.2.- Sobre el concepte dominant d'Antropocè

El terme antropocè va ser encunyat pel químic atmosfèric Paul J. Crutzen i el biòleg Eugene F. Stoermer en la seva publicació de l'any 2000 titulada *The Anthropocene*. CRUTZEN & STOERMER van utilitzar aquest terme per descriure una nova època geològica en la qual les activitats humanes s'han convertit en el principal motor de canvis significatius i duradors en els ecosistemes de la Terra. El concepte d'antropocè suggereix que les activitats humanes s'han convertit en una força dominant que transforma l'entorn de la Terra, superant els processos naturals. CRUTZEN & STOERMER (2000) argumenten que les activitats humanes, particularment la industrialització i la combustió de combustibles fòssils, han tingut un profund impacte en els sistemes de la Terra, incloent-hi l'atmosfera, els oceans i la terra.

El terme antropocè combina la paraula grega ἄνθρωπος, que significa humà, i el sufix «-cene», usat en geologia per denotar un període de temps diferent. Aquest concepte ha centrat una atenció i un debat significatius dins de la comunitat científica i humanística, i planteja la necessitat d'una millor comprensió dels impactes humans en el medi ambient de la Terra i les possibles conseqüències a llarg termini d'aquestes activitats (CHUA & FAI, 2019: 3).

SPERLING (2018) desplega una teoria feminista de l'antropocè amb crítiques des de l'òptica postcolonial, que pretén ampliar la perspectiva per a una millor comprensió del fenomen. TRISCHLER discuteix la dimensió de l'antropocè amb relació a la dimensió cultural del concepte i fa una crítica a l'antropocentrisme com a concepte que «ho contamina tot negativament» (TRISCHLER, 2017: 50). Igualment, alguns autors consideren que l'antropocè no és un efecte produït pels humans com a concepte abstracte, sinó una forma específica derivada de com vivim una part de la humanitat en relació amb la natura (BARLA & VERSCHUER, 2022). El mateix autor desplega una crítica al voltant de les relacions humanes/no humanes i els efectes del capitalisme global (BARLA, 2018).

Una de les dimensions que més ens podria interessar de l'antropocè és la sociològica que despleguen CHUA & FAI (2019). Des de la sociologia, el concepte d'antropocè ens convida a reflexionar sobre la relació entre la societat humana i l'entorn natural en el qual vivim, acceptant l'evidència que l'activitat humana ha alterat profundament els ecosistemes, els cicles biogeoquímics i els patrons climàtics de la Terra, generant desafiaments significatius per a la sostenibilitat i el benestar humà. En el context

sociològic, es considera que l'antropocè implica un canvi de paradigma en la forma en què entenem i abordem les qüestions ambientals. Les accions i decisions humanes es tornen centrals en la configuració del món natural i social. Així mateix, es reconeix que els problemes ambientals no poden abordar-se únicament des d'una perspectiva científica o tècnica, sinó que requereixen una anàlisi sociològica que consideri les dimensions socials, econòmiques, polítiques i culturals de la crisi ambiental.

Per un altre costat, la perspectiva sociològica de l'antropocè s'ocupa d'investigar com les desigualtats socials i econòmiques s'entrellacen amb els problemes ambientals (CHUA & FAI, 2019: 12), mentre s'examinen les formes en què la distribució desigual del poder, els recursos i l'accés a les decisions influeixen en la capacitat de les persones i les comunitats per a enfrontar els desafiaments ambientals i adaptar-se als canvis en l'entorn. En definitiva, des de la perspectiva sociològica, l'antropocè ens ajuda a comprendre la interacció complexa entre la societat i el medi ambient mentre posa en relleu la importància d'abordar els problemes ambientals des d'una perspectiva integral i considerar les dimensions socials, culturals i polítiques en la cerca de solucions sostenibles (GONZÁLEZ-RUIBAL, 2018: 9).

Com he avançat anteriorment, al nostre país, una de les obres cabdals pel que fa a la caracterització de l'antropocè és la de FERNÁNDEZ DURAN, que el defineix com una nova època de la Terra, conseqüència del desplaçament del sistema urbà-agro-industrial a escala global, que es dona juntament amb un creixement de població mundial mai no experimentat abans; això ha actuat com una autèntica força geomorfològica planetària d'enormes implicacions ambientals (FERNÁNDEZ DURAN, 2011: 17). Així, l'antropocè, segons la concepció dominant, és una època geològica que suggereix que la humanitat s'ha convertit en una força que influeix de forma determinant els ecosistemes i la geologia de la Terra. S'argumenta que les activitats humanes han tingut impactes significatius i duradors en els ecosistemes del planeta, la biodiversitat, el clima i la geologia (ZALASIEWICZ *et al.* 2008), detectables fàcilment mitjançant estudis científics.

Aquesta concepció *mainstream* suggereix que les activitats humanes, com la industrialització, la urbanització, la desforestació i la combustió de combustibles fòssils, han alterat els sistemes de la Terra fins al punt que deixaran una empremta geològica duradora (FERNÁNDEZ DURAN, 2011: 10). Els defensors de l'antropocè argumenten que aquest marca una nova era en la història de la Terra, diferent de les èpoques anteriors, a causa de la influència sense precedents de les activitats humanes (DAVIS, 2008). Pel que fa a aquest treball, l'enfocament que més ens interessa és l'adoptat per les ciències socials (MOORE, 2016: 80), que afirma que l'evolució terminològica des de les ciències naturals cap a les humanitats, ha permès repescar el concepte d'antropocè centrant-lo en les relacions entre el món humà i el no humà. Aquest autor destaca la violenta exclusió de la *natura* per una part de la *societat*, especialment des de la gran eclosió del capitalisme, període que Moore identifica com *Capitaloceno* per a referir-se a l'època actual on un grup de països i, particularment, un grup de persones pertanyents als estrats de majors ingressos, són els principals responsables i causants dels impactes globals alhora que ho són d'explotar els recursos naturals de tercers països que, sovint, són els més impactats per aquestes accions.

De fet, per a MOORE l'antropocè és una categoria de curt abast que explica l'actual estadi del capitalisme i la seva relació amb les crisis ecològiques globals. L'autor assumeix que la responsabilitat dels danys ecològics és dels éssers humans com a espècie biològica en el seu conjunt, però no com a subjectes socials pertanyents a nacions de diferents

dimensions i participacions relatives en les causes i les conseqüències d'aquests impactes. El cert és que el concepte d'antropocè s'associa sovint amb debats sobre el canvi climàtic, la pèrdua de biodiversitat, la contaminació i altres reptes ambientals des de la perspectiva humanista, i promou la reflexió sobre la relació entre els éssers humans (especialment aquella part de la humanitat amb major petjada ecològica) i el món natural (cultura/natura), i planteja preguntes sobre la sostenibilitat, la responsabilitat i la necessitat d'una acció col·lectiva per abordar aquestes qüestions globals. Però el que no fan alguns teòrics de l'antropocè és escindir del debat el grau desigual de la responsabilitat en les causes ni pensar que els efectes van més enllà de les afeccions patides pels éssers humans.

Pel que fa a la relació entre literatura (de ficció i de no-ficció) amb el concepte d'antropocè, podem trobar nombrosos exemples de novel·les que exploren el seu impacte com a força dominant alterador del medi. Així, existeixen publicades, especialment en anglès, nombroses novel·les centrades a explorar l'impacte de l'antropocè sobre el planeta. Un cas és *The Overstory* de Richard Powers, que entrellaça les històries de diversos personatges les vides dels quals s'intersequen amb arbres i boscos; l'autor aprofundeix en la interconnexió de la naturalesa i la humanitat, destacant la destrucció dels boscos i les conseqüències de les activitats humanes en els ecosistemes.

Tot i que és una narrativa de no-ficció, *The Water Will Come: Rising Seas, Sinking Cities, and the Remaking of the Civilized World*, de Jeff Goodell, examina els efectes de l'augment del nivell del mar causat pel canvi climàtic i explora la vulnerabilitat de les ciutats costaneres i les possibles conseqüències futures per a la humanitat.

En tercer lloc, la trilogia distòpica *MaddAddam*, de Margaret Atwood, conformada per *Oryx and Crake*, *The Year of the Flood*, i *MaddAddam*, explora l'enginyeria genètica, el control corporatiu i les conseqüències de la manipulació humana del món natural.

En una línia similar a *The Overstory*, la novel·la d'Octavia Butler, *Parable of the Sower*, ambientada en un futur pròxim on el canvi climàtic i el col·lapse social han devastat la societat, ens relata la història d'una dona jove que desenvolupa un nou sistema de creences al voltant de les llavors de la Terra i que posa l'accent en l'adaptació i el canvi (resiliència).

Una altra sèrie d'obres que es comprometen directament amb el concepte d'antropocè i les seves implicacions a escala global, podrien ser: *The Sixth Extinction: An Unnatural History*, d'Elizabeth Kolbert, que examina l'extinció massiva d'espècies i explora com les activitats humanes estan conduint aquesta pèrdua de biodiversitat; *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable*, d'Amitav Ghosh, que aprofundeix en la relació entre la literatura, la cultura i el canvi climàtic i explora com la imaginació humana ha lluitat per comprendre la magnitud i les conseqüències del canvi climàtic, i com la ficció pot abordar aquesta crisi global; *New York 2140*, de Kim Stanley Robinson, ambientada en una futura ciutat de Nova York afectada per l'augment del nivell del mar, explora els impactes socials, econòmics i ambientals del canvi climàtic a gran escala i representa una ciutat on els canals han substituït els carrers i la humanitat s'adapta a un món radicalment alterat; *The Ministry for the Future*, de Kim Stanley Robinson, ofereix una visió del futur i els esforços d'una organització internacional per afrontar els reptes del canvi climàtic, la desigualtat global i l'antropocè, alhora que explora solucions potencials i les complexitats d'abordar aquestes qüestions globals; *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, d'Anna Lowenhaupt Tsing, examina la intersecció del capitalisme, l'ecologia i l'antropocè a través de l'òptica del comerç global

de bolets matsutake, i també explora les complexes relacions entre els humans, les espècies no humanes i el medi ambient.

Tot aquest conjunt de narratives esmentades proporcionen diferents perspectives sobre l'antropocè, el canvi climàtic i les seves implicacions per a la humanitat i el planeta i ofereixen coneixements sobre les dimensions ecològiques, socials i culturals dels reptes als quals ens enfrontem en l'era actual. Amb tot, les obres escollides, per així poder fer el treball que abordarem a continuació, són: *L'últim amor de Baba Dúnia* d'Alina Bronsky, (2019, Editorial Les Hores, Barcelona); i *La carretera* de Cormac McCarthy, (2022, Edicions 62, La butxaca, Barcelona), que compten amb traduccions de qualitat editades al nostre idioma i permeten un bon desplegament dels objectius que em proposo.

3.3.- Visió crítica del concepte d'Antropocè

En relació amb el concepte dominant d'antropocè, s'han desplegat posteriorment articles de contrast en relació amb la seva dimensió *mainstream*, que matisen aquesta definició dominant o obren línies de crítica. En aquest sentit, GONZÁLEZ-RUIBAL explora més enllà de les fronteres del concepte i defineix l'edat de la destrucció. En realitat, aquest autor no pretén abandonar el concepte d'antropocè, el qual considera útil i necessari (GONZÁLEZ-RUIBAL, 2018: 9), sinó que vol provocar una reflexió crítica postantropocentrista quan parla de neomaterialisme i obre al camí a una idea d'humanitat ambiental o ecològica. Igualment, aposta pel trencament amb les simetries i les oposicions duals, afegint la desconstrucció i descentralització del subjecte humanista, com també per l'estudi arqueològic de l'edat de la destrucció (*ibid.* 10).

Per un altre costat, la revisió crítica de TRISCHLER, a qui he esmentat més amunt, és especialment útil als efectes d'aquest estudi, perquè, amb la seva aposta per un concepte cultural en sentit ample (TRISCHLER, 2017: 42), apunta en la direcció exposada en la introducció amb relació al trencament de les dicotomies natura/cultura i humà/no humà (*ibid.* 49). Tanmateix, l'autor avança que existeix un buit pel que fa a la crítica a la dominància androcèntrica del concepte d'antropocè, esclatxa que permet obrir una nova via d'anàlisi (*ibid.* 55).

Més crític amb el concepte d'antropocè es manifesta SERRALLONGA en un article de 2021 titulat *Antropocè: una era geològica a mida i caprici dels humans?*, publicat al Blog *Arts i Humanitats* dels Estudis d'Arts i Humanitats de la UOC. En aquest article afirma que:

«no som tan importants. Només som una espècie més en el context de la vida al planeta, i si volem estudiar-nos, en la seva justa mesura, seria molt més encertat seguir fent ciència –tot i pugui semblar un eufemisme o una paradoxa– des d'una perspectiva global i no únicament centrada en el melic antròpic».

Aquesta reflexió segueix la línia introduïda a la seva obra: *Dioses con pies de barro* (SERRALLONGA, 2020), en el qual afirma que els éssers humans no posaran fi a la vida al planeta, sinó que sobreviuran diferents formes de vida que continuaran evolucionant en àmbits com el cosmològic, el geològic i, fins i tot, el biològic (*ibid.* 229).

3.4.- Sobre la visió de l'Antropocè des del posthumanisme

La mirada posthumanista permet elaborar una anàlisi crítica a una concepció androcèntrica, antropocèntrica, o etnocèntrica, que dominen les narratives literàries majoritàries. Aquest marc de superació de l'humanisme ha de permetre copsar el perquè l'ésser humà no pot ser l'únic motor de canvi mentre la resta de la natura es conforma com un element passiu de fons. La caixa d'eines per desplegar l'anàlisi sorgeix de les aportacions que MARTÍ (2022a i 2022b) fa en relació amb la categorització del posthumanisme amb conceptes com: postantropocentrisme, antidualisme, assemblatge, atmosfera, entremig, etcètera (MARTÍ, 2022a: 35 a 54), que passo a concretar a continuació.

Una part del marc teòric en què se sustenta aquesta mirada, pretén superar l'antropocentrisme i ho fa des del concepte de postantropocentrisme. Els individus es conceben com a esdevenir continu, no ancorats ni en un extrem ni en l'altre. La mirada posthumanista trenca amb l'antropocentrisme i l'androcentrisme (Ferrando, 2013: 29), amb les idees *durkhenianes*, amb les dualitats i les classificacions tradicionals. La crítica posthumanista considera que l'humanisme no sembla ajudar amb la solució als problemes actuals (FERRANDO, 2014: 169) i, per contra, considera que el posthumanisme pot capgirar aquesta situació conduint la discussió cap a nocions crucials com l'especisme, l'entrellaçament i els propòsits no humans.

L'antidualisme busca la supressió de barreres, d'etiquetes, de contraposicions i desplega un univers relacional; MARTÍ (2022a: 17) intenta explorar les múltiples i heterogènies realitats que ocupen l'espai entre els pols oposats. El posthumanisme és una resposta a la diferència i vol trencar amb l'ideal humanista occidental i hegemònic, que és principalment dualista, basat en les oposicions de conceptes com natura/cultura, home/dona, negre/blanc, gai/hetero, etcètera (FERRANDO, 2014: 170).

L'entrellaçament que esmenta MARTÍ (2020a: 41) parteix de l'ontologia relacional, que considera que les relacions mútues entre subjectes o entre objectes són conseqüències d'un esdevenir conjunt. D'aquesta ontologia sorgeix el concepte d'assemblatge, que focalitza l'atenció cap a la *interrelacionalitat* existent entre diferents elements de la realitat, i implica la superació de la separació entre objecte i subjecte (*ibid.* 42). Un assemblatge «es constitueix per fluxos agencials entre els elements que ho componen, s'afecten els uns als altres»⁴ (*ibid.* 43) i en ell, es produeix la dissolució d'agència i estructura.

Segons MARTÍ (*ibid.* 45) l'atmosfera s'ha d'entendre fora de les premisses antropocèntriques i del pensament dual. MARTÍ cita BÖHME (2017: 169) per sostenir que les atmosferes se situen entre el subjecte i l'objecte i estan conformades per les percepcions o sentiments més o menys objectius projectats d'una manera indeterminada al medi, com surant en l'ambient (BÖHME, 2017: 31). Una atmosfera és el que sentim quan entrem en un espai concret que ens projecta sensacions, aquestes sensacions es vinculen amb el concepte d'afecte en tant que força que flueix entre cossos (MARTÍ, 2020a: 46). Aquest afecte és de molta utilitat per a caracteritzar, en tant que atmosferes, diferents situacions per les quals transita un ésser humà: això és el que es conforma com *atmosferes afectives* (ANDERSON, 2009: 80 -citada per MARTÍ, 2020a: 47). En l'atmosfera l'individu i el medi, la matèria i la ment, el cos i el jo, el discurs i el sentiment, no són oposats, sinó que es fusionen en continu, sense fissures (RIEDEL, 2010: 13 -citada i traduïda per MARTÍ, 2020a: 49).

---

⁴ «se constituye por flujos agenciales entre los elementos que lo componen, se afectan los unos a los otros».

Com afirma MARTÍ (2020b: 86), el posthumanisme es caracteritza per atorgar més importància a les relacions que no pas a les essències:

«En aquestes relacions es pot detectar un *in-between* o *entremig* en el qual suren tensions, es produeixen diferències (en el sentit deleuzià del terme) o ambigüitats. L'*entremig*, tal com s'entén en aquest text, és aquell quelcom, tant en l'àmbit discursiu com en el de les materialitats, que es troba entremig de dos elements relacionats de qualsevol natura, com per exemple i molt especialment, en tot allò que la pràctica científica situa entre els dos pols d'una dicotomia».

L'entremig ajuda a diluir o relativitzar els binarismes que encarcaren les nostres recerques (MARTÍ, 2020b: 87). Totes les relacions dicotòmiques tenen aquest entremig on es troben tensions i divergències, com a forces productives de diferenciació, com un ventall de possibilitats (*ibid.* 89). «La noció d'entremig pressuposa no només una deconstrucció de dualitats, com vèiem en el cas del postmodernisme derridià, sinó una suspensió d'aquestes, una experiència no-dual» (*ibid.* 93).

A la llum dels conceptes exposats, cal fer una recerca que relacioni la noció dominant d'antropocè amb el potencial analític de la realitat des dels postulats posthumanistes. El corpus bibliogràfic seleccionat fixa un punt de partida a l'examen crític del component antropocèntric i androcèntric de l'antropocè, essencial per l'anàlisi de les dues obres narratives estudiades.

FERRANDO (2016) a *The Party of the Anthropocene. Post-humanism, Environmentalism and the Post-anthropocentric Paradigm Shift*, explora l'antropocè i les seves implicacions per a la societat humana, com també amb l'ètica i la relació amb el medi ambient d'una part de la humanitat. En aquest article, l'autora aborda d'una forma gairebé lúdica –per això la paraula *Party*– la intersecció entre l'antropocè, a conseqüència de la visió antropocèntrica del món, amb els límits de la tecnologia i l'ètica (FERRANDO, 2016: 168). Considera l'autora que l'antropocè requereix una revaluació de les perspectives centrades en l'ésser humà i proposa un canvi cap a un paradigma més postantropocèntric, de fet afirma que cal transitar de l'humanisme cap al posthumanisme, superant l'antropocentrisme amb una concepció que anomena postantropocèntrica, amb noves formes de viure (*ibid.* 171).

En una línia semblant NEAGU, aborda el nou ordre global i les conseqüències que comporta, i aporta una perspectiva posthumanista per superar la cultura del desastre (NEAGU, 2017: 239). També en una línia crítica amb la globalització, WAKEFIELD *et al.* (2021), s'aproxima a la teoria de l'antropocè asimètric i a la capacitat de resiliència com a “excusa” per a continuar expandint un marc de polítiques de creixement (WAKEFIELD, CHANDLER & GROVE, 2021: 4). Per aquests autors, existeixen nombrosos exemples basats en la natura per a implantar el paradigma de la resiliència amb relació a l'antropocè, per a governar les crisis i per a incorporar les lliçons a aprendre d'aquest paradigma (*ibid.* 2021: 7); segons WAKEFIELD *et al* el pensament antropocèntric s'allunya del binarisme, de les fronteres binàries o duals. Les noves relacions amb el medi, allunyant-se també de l'ego, ens han de conduir a un ideal de *ser més indígenes* amb un canvi d'actitud vers el món (*ibid.* 5).

3.5.- L'estat de la qüestió amb relació a la perspectiva posthumanista

3.5.1.- *Delimitació de la perspectiva posthumanista*

Com ja s'ha avançat, el posthumanisme és un concepte que delimita noves aproximacions teòriques de les ciències socials i humanes (MARTÍ, 2022b: 67). Aquestes aproximacions es fonamenten en la consciència de pertànyer a un món que es va degradant ràpidament per l'acció antròpica. La perspectiva posthumanista reconeix la pèrdua de centralitat de l'ésser humà, que passa a ser considerat un punt més dins d'una complexa xarxa de relacions. Els individus es configuren com un esdevenir continu, no ancorats ni en un extrem ni en l'altre, i és que, segons MARTÍ (2022a: 18), la mirada posthumanista trenca amb l'antropocentrisme, supera les idees de Durkheim i les dualitats i classificacions tradicionals on l'ideal humà era en realitat un *home* en tant que gènere, classe i ètnia, amb capacitat de poder. MARTÍ proposa descentralitzar l'objecte humà, trencant les dicotomies subjecte/objecte, humà/no humà o natura/cultura. El pensament posthumanista actua en termes d'agència distributiva, on el pensament no-dual és fonamental i es desplega una ontologia relacional, on les relacions s'anteposen a les entitats (FERRANDO, 2013: 32).

Com exposa FERRANDO (2014: 168), el posthumanisme és un marc teòric i una perspectiva filosòfica que desafia la comprensió tradicional del que significa ser humà i explora les implicacions de les tecnologies emergents, els canvis culturals i les preocupacions ecològiques sobre l'existència i la identitat humanes. Es qüestiona la visió antropocèntrica que els humans són separats i superiors a altres éssers i emfatitza la interconnexió de totes les entitats en el món. Per aquesta autora, el posthumanisme pot capgirar la crisi actual duent la discussió cap a nocions crucials com l'especisme, l'entrellaçament i els propòsits no humans. FERRANDO afirma que natura i cultura estan entrellaçades i intrínsecament unides, i manlleua el concepte de *Natureculture* de Donna Haraway (FERRANDO, 2014: 169). El posthumanisme és una resposta a la diferència i vol trencar amb l'ideal humanista occidental i hegemònic, que és principalment dualista fonamentat en les oposicions de conceptes.

El posthumanisme convida a una reflexió crítica sobre la naturalesa en evolució de l'existència humana, l'impacte de la tecnologia en les nostres vides i les responsabilitats ètiques que sorgeixen d'aquestes transformacions (FERRANDO, 2014: 171). Fomenta una revaluació de l'excepcionalisme humà i una obertura a les formes alternatives d'estar en el món. MIAH (2007), proposa una revisió crítica del posthumanisme tant des d'un vessant polític, cultural com filosòfic, i conclou que és la dimensió filosòfica del concepte la que té més possibilitats de prosperar en un futur per l'aposta de revisió de l'humanisme que aporta (MIAH, 2007: 21).

«En resum, el projecte filosòfic del posthumanisme pot estar marcat per un conjunt de límits i la nostra relació cultural amb ells. En aquest sentit, el posthumanisme és una postura filosòfica sobre el que podria denominar-se un esdevenir perpetu. També és una postura cultural sobre la integració del canvi en els processos socials. El posthumanisme és indicatiu d'una lluita de perspectives, potser anàloga a la lluita de la humanitat per eliminar les seves limitacions biològiques.»⁵. (*ibid.* 23)

---

⁵ In sum, the philosophical project of posthumanism can be marked by a set of boundaries and our cultural relationship to them. To this extent, posthumanism is a philosophical stance about what might be termed a perpetual becoming. It is also a cultural stance on the embeddedness of change within social processes. Posthumanism is indicative of a struggle of perspectives, perhaps analogous to the struggle of humanity's shedding of its biological limitations.

3.5.2.- Literatura de contrast: humanisme - posthumanisme

Finalment, existeix tot un conjunt d'obra recent que relativitza l'humanisme, però també ho fa amb el desplegament del concepte de posthumanisme o que qüestiona la dimensió dels éssers humans des d'una perspectiva dominant essencialment androcèntrica. Autores com VANESSA LEMM, revisiten el posthumanisme a partir de Nietzsche, que afirmava que el futur de la humanitat depenia de la capacitat d'aquesta de reincorporar-se a la natura (LEMM, 2021: 291). Com a exemple de posthumanisme d'assemblatges, LEMM analitza l'obra de Rosi Braidotti i de Cary Wolfe per concloure que tots dos entenen el posthumanisme no tant com l'esborrat de la caracterització humana, sinó com una nova descripció de l'especificitat de l'ésser humà. Per un altre costat, l'autora veu en Nietzsche un precursor del posthumanisme a partir del seu *homo natura*. Aquestes connexions amb Nietzsche entrellacen també el pensament de Sloterdijk o Agamben en un treball de VÁSQUEZ (2009), que gira al voltant de la importància de repensar l'humanisme.

Des d'una òptica diferent, FUSCO & BRONCANO destaquen els límits dels éssers humans amb relació al grau de llibertat que tenen per a modificar-se morfològicament i amb aquesta llibertat, els límits de l'autonomia agencial per auto-modificar-se (2020: 285).

Autors com Morin o, més pròxims en el temps i lloc, Esquirol i Macip, exploren la identitat humana de forma tangencial a la qüestió posthumanista. Morin advoca pel desenvolupament d'una consciència planetària que reconegui la nostra pertinença a la comunitat global i la interconnexió amb tots els éssers vius. Destaca la necessitat d'una visió a llarg termini que tingui en compte les implicacions ecològiques i socials de les nostres accions, i promogui un desenvolupament sostenible i equitatiu. MACIP (2022: 157) proposa el concepte de biohumanisme racionalista, com a resposta al fet que la història de l'espècie humana s'ha centrat en la lluita per sortir del nínxol assignat per la natura. «No hi ha res més antinatural que l'ésser humà modern», afirma l'autor, que considera que la humanitat s'allunya cada cop més de l'ordre establert per la natura.

4.- Metodologia

L'anàlisi feta en aquest treball s'ha fonamentat en la perspectiva posthumanista com a mirada epistemològica, partint de les contribucions de MARTÍ (2020a i 2020b), pel que fa a la categorització del posthumanisme descrit en l'apartat anterior. Els conceptes recollits han configurat una particular caixa d'eines teòrica en els termes utilitzats per FOUCAULT (1985). L'ample corpus bibliogràfic al voltant de la literatura científica i humanística d'antropocè, i la literatura explorada sobre el marc teòric del posthumanisme, ha permès l'anàlisi de dues narratives de l'antropocè des d'una perspectiva posthumanista.

4.1.- Sobre la tria del corpus textual (fonts primàries)

Per poder complir amb els propòsits d'aquest treball es van explorar tot un seguit de novel·les que la crítica ubicava com a narrativa de l'antropocè o de la destrucció⁶. La

---

⁶ Alguns crítics literaris que han identificat i analitzat narracions de l'antropocè són, principalment, Diletta De Cristofaro i Daniel Cordle [*The Literature of the Anthropocene* (2018)], Adam Trexler [*Anthropocene*

relació d'algunes de les obres considerades apareix enumerada a l'anterior apartat 3.2. També en l'assenyalat apartat es concretava el corpus textual d'aquest treball que, com a font primària (CANTÓ-MILÀ; 2013, 6)⁷, està constituït per les dues novel·les escollides en tant que representants de la literatura antropocènica.

La mostra per a l'anàlisi s'ha centrat en la tria de dos textos, una selecció que s'ha fet amb un doble criteri: per un costat, *La carretera* és clarament distòpica i postapocalíptica en un paisatge devastat pel col·lapse de la civilització, amb tot, la capacitat de resiliència dels personatges que protagonitzen l'obra, hi és present, com també la conformació d'una "nova" forma de natura; per un altre costat, *L'últim amor de Baba Dúnia* recull fets reals documentats que l'allunyen de la distopia i la fan una obra realista que explora la resiliència humana en un paisatge assolat, però també parla de la resiliència de la natura. Aquest factor de resiliència que expressaven WAKEFIELD, CHANDLER & GROVE (2021) és una qüestió que vertebrava els dos relats analitzats.

Igualment, aquesta tria permet explorar la preocupació subjacent a les dues obres narratives analitzades pel que fa als efectes descontrolats de l'antropocè, i analitzarem quin tipus de recreació –ni que sigui de forma inconscient (SERRALLONGA, 2021: §11)– plasmen aquestes novel·les en relació amb aquests canvis catastròfics. Aquí, l'anàlisi crítica a l'antropocè es planteja des d'una òptica posthumanista, per la qual cosa la caixa d'eines analítica recull el marc teòric descrit en l'apartat 3.4. Això permet un disseny de la recerca encetada des d'una perspectiva descriptiva, analítica i correlacional. L'obtenció de les dades necessàries per a fer una anàlisi crítica qualitativa, s'ha realitzat a partir d'una lectura atenta o *close reading* de les dues novel·les seleccionades. De fet, s'han fet diferents lectures per a poder seleccionar amb propietat els fragments essencials i representatius del concepte dominant d'antropocè i així orientar millor l'anàlisi.

4.2.- La recerca bibliogràfica

La recopilació de dades s'ha fet des de l'anàlisi qualitativa dels textos primaris analitzats, però aquesta anàlisi necessitava l'exploració de les millors fonts secundàries disponibles⁸. En primer lloc, resultava crucial fer una revisió exhaustiva de la literatura rellevant relacionada amb el tema de recerca, ja que aquest es desplega a partir de conceptes encara en construcció teòrica. Això va implicar obrir el camp de recerca i anàlisi d'articles científics, llibres, tesis anteriors i altres fonts autoritzades per a comprendre el coneixement existent sobre el tema. En aquest sentit, perquè la recerca de bibliografia fora eficient i eficaç, va ser necessari definir molt acuradament les paraules clau del projecte de recerca, per tal de restringir millor el retorn bibliogràfic.

El mecanisme de recerca bibliogràfica es va centrar en diferents sistemes oberts d'informació de publicacions com és el cas de DialNet (Universitat de La Rioja: <https://dialnet.unirioja.es/>), Redalyc (UAEMéx: <https://www.redalyc.org/>), ResearchGate

---

Fictions: The Novel in a Time of Climate Change (2015)]; o al nostre país Edgar Illas o Borja Bagunyà, entre altres.

⁷ «Per font primària entenem el document (textual, d'àudio o visual) que constitueix un fi en si mateix en la recerca; és el nostre objecte de coneixement.»

⁸ «Per font secundària entenem el document (textual, d'àudio o visual) destinat a elaborar continguts a partir d'una font primària. No és la finalitat de la investigació ni aporta cap informació que en sigui la finalitat, sinó que és un camí per a apropar-nos, des d'una perspectiva concreta, a la finalitat de la recerca» (Cantó-Milà; 2013, 6).

(<https://www.researchgate.net/>), SciELO (<https://scielo.org/es/>) i Academia (<https://www.academia.edu/>). En segon lloc, es va ampliar el camp de recollida bibliogràfic a Google Acadèmic (en qualsevol llengua: <https://scholar.google.com/>), a partir de l'adequada delimitació de les paraules clau. En aquest cas el cercador va fer un retorn de bibliografia molt complet sobre l'àmbit de la nostra recerca que va servir de contrast amb el material ja recollit anteriorment. Igualment, es va recórrer a les biblioteques digitalitzades de la UOC (<https://biblioteca.uoc.edu/ca/index.html>) i a les *Digital Libraries* de les universitats de Stanford (<https://library.stanford.edu/>), Columbia (<https://library.columbia.edu/>) i Michigan (<https://www.lib.umich.edu/>), que hi compten amb un enorme repositori documental parcialment en obert i disponible en línia.

Un cop feta una primera selecció bibliogràfica es va fer una lectura selectiva dels resums per copsar en quin grau s'adaptava l'article o document a les nostres necessitats de recerca. En una segona fase es va fer una lectura ràpida per seleccionar el més rellevant i, en tercer lloc, va fer-se una lectura atenta (*close reading*) amb la corresponent anàlisi, mentre anava fent anotacions al quadern de camp amb relació a tota aquella informació que semblava més rellevant per a la nostra recerca. Finalment, la bibliografia es va ampliar amb les obres citades als articles que s'havien seleccionat, el que va permetre expandir el camp de recerca i obtenir noves fonts.

La bibliografia va ser ordenada de manera cronològica i temàtica: un bloc el conformà l'antropocè i l'altre el posthumanisme, que al seu torn es varen subdividir en subapartats temàtics que vaig considerar útils per al progrés de la recerca. La classificació cronològica dels resultats obtinguts va permetre ordenar la informació de més actual a més remota, perquè possiblement calia, en alguns casos, retrotraure'ns a bibliografia més antiga per contrastar l'evolució de les idees principals explorades.

4.3.- Conformació de la caixa d'eines

Com he mencionat més amunt, FERRANDO considera el posthumanisme com un marc teòric, encara que també empíric, que ens permet copsar la nostra ubicació com a espècie al món com un tot inseparable. Existim dins una xarxa material en la qual tot està connectat i entrelaçat i el posthumanisme ens interpel·la amb qüestions com: Qui som? Què som? On i quan som? (FERRANDO, 2014: 168). També FERRANDO, explorant els impactes dels hàbits antropocèntrics sobre la Terra, aborda el concepte d'antropocè i constata que està destinat a identificar l'evolució del col·lapse de la nostra civilització. Ho fa des d'una perspectiva que relaciona el posthumanisme, l'ambientalisme, el paradigma postantropocèntric i la urgència de desplegar una resposta als símptomes d'aquest col·lapse (FERRANDO, 2016: 159).

El mètode amb el qual he buscat la resposta a la pregunta de recerca, ha consistit a analitzar les obres escollides i, des de la literatura, veure com contribueixen aquestes a una construcció de l'eclosió de l'acció humana com a gran transformadora de l'entorn, és a dir, com contribueixen a la construcció del concepte d'antropocè i amb quin enfocament. Per això, s'ha creat una caixa d'eines específica per, a partir d'aquest concepte d'antropocè, analitzar com el traslladen els autors a la seva obra. Igualment, s'ha treballat en l'anàlisi la perspectiva des dels personatges, de com interactuen aquests amb l'entorn, de quines descripcions apareixen i com poden aportar llum al propòsit d'aquesta investigació. És evident que són els autors qui creen un discurs antropocèntric, per això ens interessa saber quines són les diferents mirades dels actors que intervenen en el procés de la narració i com

contribueixen a la creació d'aquest concepte traslladat a aquests dos exemples literaris en tant que ubicats entre la narrativa de la destrucció.

Per a confeccionar la caixa d'eines, he recorregut, en primer lloc, a MARTÍ (2020a i 2020b), qui desplega una aproximació teòrica al posthumanisme que incorpora nocions com el postantropocentrisme, el caire no dual d'aquest, l'ontologia relacional (assemblatges), l'atmosfera entre subjecte i objecte, el compromís social, juntament amb altres ontologies com l'entremig o la globalització. A l'apartat 3.4 s'han caracteritzat els conceptes que conformen la caixa d'eines i que m'han permès adquirir una perspectiva globalitzada, de pensament en xarxa, sobre la deriva que es desprèn de la hipòtesi de l'antropocè desplegada a les dues novel·les estudiades. L'antropocè, a les novel·les, es representa mitjançant dos escenaris de canvi catastròfics a gran escala, que ens exposen la metamorfosi experimentada pel món i les afeccions per a les societats humanes.

La caixa d'eines s'ha completat amb el contrast dels conceptes que hem extret de MARTÍ i que han estat utilitzats en alguns dels articles estudiats. Un dels conceptes més interessants de la caixa d'eines, als efectes de l'anàlisi literària fet, és el d'atmosfera, perquè és un component molt present i que es desplega a les novel·les amb relació als actors/actants, i amb el tipus de relacions, afectacions, etcètera, dels diferents *antropocens* construïts en aquestes, ja que les narracions presenten distintes caracteritzacions de l'antropocè, com veurem a continuació.

5.- Anàlisi crítica de l'antropocè en la literatura de la destrucció

5.1.- Sobre les novel·les analitzades

En aquest treball s'analitza des d'una perspectiva posthumanista la projecció de l'antropocè com a concepte en formació, a partir de l'examen de dues novel·les representatives de la literatura de la destrucció. La tria de l'anàlisi literari es fa des de la perspectiva que defensa ROYO quan afirma que la imaginació literària es configura com una memòria ampliada (2012: 106); aquesta memòria ampliada és la que ens interessa destacar de les obres seleccionades.

Com s'ha exposat abans, aquest corpus textual, com a font primària (BUSQUETS GRABULOSA, 2019; CANTÓ-MILÀ, 2013: 6), es construeix a partir de *La carretera* de Cormac McCarthy i de *L'últim amor de Baba Dúnia*, d'Alina Bronsky. Aquestes dues obres s'han seleccionat pel fet que construeixen una narrativa coherent amb el tema de recerca inicial; és a dir, conformen un fil argumental ple de referències a l'antropocè com a causa i efecte.

5.1.1.- *La carretera* (Cormac McCarthy)

La novel·la de Cormac McCarthy, (2022), està ambientada en un món postapocalíptic i narra com un pare i un fill s'enfronten a un viatge forçat que transita un paisatge devastat. És una història postapocalíptica ambientada en un món distòpic i desolat, que descriu la degradació ambiental, el col·lapse de la civilització i la lluita per la supervivència en un planeta que no sembla oferir gaires oportunitats. La novel·la, va ser publicada el 2006 i

ràpidament va guanyar el reconeixement de la crítica i el Premi Pulitzer de Ficció el 2007. La causa de l'apocalipsi mai no es revela explícitament, però té origen en un esdeveniment cataclísmic. El món que es descriu és gris de cendra i desproveït de vida i recursos. El pare i el fill, sense nom al llarg de la història, lluiten per trobar menjar, refugi i protecció davant l'assetjament de bandes de supervivents desesperats, violents i caníbals. En un principi empenyen un carretó de la compra ple de les seves petites possessions que minven amb el temps, i el seu objectiu final és arribar a la costa amb l'esperança de trobar seguretat o altres supervivents.

Al llarg del seu viatge, el pare és conduït per l'amor al seu fill i la seva determinació de protegir-lo i proporcionar-li un futur. El vincle entre els dos és el nucli emocional de la novel·la, i les seves converses sovint giren al voltant de temes d'esperança, confiança, i les opcions morals a les quals s'enfronten en la seva trista realitat. L'estil de Cormac McCarthy és lliure i minimalista, reflectint la cruïlla del món que representa. Amb tot, la novel·la és coneguda pel seu llenguatge poètic i les seves imatges vívides, malgrat la desolació de l'escenari. *La carretera* planteja preguntes profundes sobre la naturalesa de la humanitat i la lluita per mantenir la pròpia *humanitat* davant circumstàncies extremes i explora l'instint de supervivència, l'erosió de la moralitat, i fins a on està disposada arribar una persona per protegir i salvar els seus éssers estimats en un món que sembla mancat d'esperança.

El cert és que el final de la novel·la està obert a la interpretació, deixant als lectors amb un sentit d'ambigüitat i incertesa. Amb tot, ha estat objecte de diverses interpretacions, incloent-hi debats sobre l'esperança, la redempció i la possibilitat d'un nou començament enmig de la devastació. *La carretera* és una novel·la inquietant que convida a la reflexió i que examina la resiliència de l'esperit humà i de la natura davant situacions extremes.

5.1.2.- L'últim amor de Baba Dúnia (Alina Bronsky)

Per un altre costat, la novel·la d'Alina Bronsky (2019), *L'últim amor de Baba Dúnia*, explica la història de la seva protagonista, que té lloc a la zona d'exclusió de Txernòbil, a l'àrea que envolta la central nuclear del mateix nom i que va patir un accident catastròfic l'abril de 1986. El personatge principal, Baba Dúnia, és una dona gran que, un cop jubilada, decideix tornar al seu poble abandonat després del desastre. La novel·la explora temes com la resiliència, l'esperança o el poder de les connexions humanes. Baba Dúnia i els seus companys s'enfronten als reptes de viure en un ambient irradiat i aïllat mentre intenten mantenir un sentit de comunitat i trobar un mínim d'alegria en les seves vides. La història aprofundeix en els passats dels personatges, els seus records i les seves relacions entre ells.

Tot i ser una novel·la representativa de la narrativa de la destrucció, la història que s'exposa se centra en la potencial resiliència dels éssers humans. Curiosament, Baba Dúnia interpreta la zona de la mort com el seu últim paradís, el lloc on vol viure en silenci i tranquil·litat fins a la fi dels seus dies. Paradoxalment, aquest paradís és un espai contaminat que inunda de radiació els seus habitants però on una part de la natura expressa la seva resistència a l'antropocè. Aquest espai que reverdeix, manté la seva productivitat per molt contaminat que sigui, i per la protagonista del relat, les formes de vida emergents semblen més estimulants que els llocs urbans grisos on havia viscut després de l'evacuació de la zona de la mort.

Aquesta radical tria de Baba Dúnia, contra el parer de la seva filla Irina, pretén relativitzar la realitat i el futur en la vellesa i quan ja no es té gaire a perdre. El cert és que els terrenys de Txernobol estan contaminats i la protagonista avalua els riscos fins a

determinar què és assumible i que no ho és. La resiliència és precisament això. D'aquesta forma, *L'últim amor de Baba Dúnia* conforma una història sobre la vida després del desastre i la destrucció, i com aquesta pot sorgir de nou tot i les adversitats. Baba Dúnia i els seus ancians veïns han construït al poble un paradís en el qual poden gaudir de la seva vellesa en llibertat, sense gaires comoditats, lluny dels invents moderns que transformen la vida occidental, i això ho fan convivint amb els esperits dels seus morts i uns pocs animals.

Aquesta obra és elogiada pel seu retrat commovedor de la resiliència humana davant l'adversitat i per llançar llum sobre les vides dels que van optar per tornar a la zona d'exclusió després del desastre de Txernòbil, i el cert és que està ambientada en les seqüeles del desastre de la central nuclear, explorant l'experiència humana en un entorn devastat.

El que és innegable és que la novel·la d'Alina Bronsky aborda l'impacte ambiental i humà, i el seu focus principal es troba en els viatges personals i les relacions dels personatges dins del context específic de la zona d'exclusió de Txernòbil i proporciona un marc ampli per entendre les interaccions humà/no humà, natura/cultura, medi construït/medi natural, o la capacitat de resiliència i les conseqüències de les activitats humanes, que poden, tots ells, ser analitzats des d'una perspectiva posthumanista.

5.2.- Narratives del col·lapse: com es construeix l'antropocè literàriament

Les narratives literàries de col·lapse o de la destrucció es refereixen a un tema recurrent en la literatura on el focus central de la història gira al voltant de la caiguda, desintegració, o esdeveniments catastròfics que condueixen a la destrucció d'una societat, o d'una civilització. Algunes narratives plantegen la desaparició del món sencer com el coneixem en l'actualitat. Aquestes narracions sovint exploren les conseqüències de les accions humanes, de defectes socials o de forces externes que condueixen al col·lapse de les estructures establertes i el posterior caos que es produeix, el que conflueix en molts casos amb el concepte sociològic d'antropocè.

Es tracta d'obres que adopten diferents formes i gèneres, incloent-hi novel·les distòpiques, ficció apocalíptica, contes postapocalíptics i, fins i tot, algunes ficcions històriques o especulatives. Sovint representen societats a la vora del col·lapse, que s'han d'enfrontar a desastres mediambientals, a greus trastorns polítics, o a guerres totals. Més recentment, s'han incorporat com a temes les pandèmies, les crisis tecnològiques o qualsevol altre esdeveniment catastròfic que amenaça l'ordre i l'estabilitat del món. També, poden explorar les conseqüències potencials de les accions humanes, l'abús de poder o les debilitats d'una societat, i amb molta freqüència exposen les preocupacions de les societats contemporànies, les ansietats col·lectives o el punt de vista crític de l'autor amb relació al seu entorn social i ambiental. Són narratives que aporten una òptica crítica a través de la qual els lectors poden reflexionar sobre el seu propi món i considerar-ne els resultats potencials de deixar determinats problemes globals sense atacar de forma adient.

Per un altre costat, les narratives de la destrucció, a banda d'explorar el mateix col·lapse, aprofundeixen en les conseqüències i en les respostes dels individus o grups als reptes plantejats per la devastació. Com veurem a les dues obres analitzades, s'inclouen les qüestions relatives a la supervivència, la resiliència o la lluita pel poder o pels recursos en un món posterior al col·lapse. Algunes narracions mostren un futur d'esperança o deixen oberta la possibilitat de reconstruir el món desolat. Altres narratives emfatitzen la naturalesa irreversible del col·lapse, deixant personatges i lectors davant un atzucac en el

qual s'han d'enfrontar a les tristes realitats d'un món sense viabilitat futura. Algunes d'aquestes obres, han tingut un impacte significatiu en la literatura, provocant pensament i debats encoratjadors sobre la condició humana, els problemes socials i la potencial fragilitat de la nostra civilització.

5.3.- L'antropocè a les novel·les analitzades

El corpus textual escollit respon, conformement a la crítica literària, a aquestes narratives de la destrucció⁹. Aquesta destrucció apareix com a rerefons central d'ambdues obres, enfront de la lluita per sobreviure davant els efectes de la devastació. En aquestes dues novel·les, les causes no semblen ser tan importants com els efectes, que són els que aboquen a una realitat de malson que han de viure els seus protagonistes, una reinvençió de la forma de vida que havien dut en temps anteriors al col·lapse i una manifestació de la resiliència i els seus límits.

5.3.1.- *La representació de l'antropocè a «La carretera» (LC)*

La novel·la *La carretera* retrata efectivament els impactes i les conseqüències de les accions humanes al planeta i el concepte d'antropocè està present a través de la representació d'un món postapocalíptic de gran degradació ambiental on el col·lapse induït per l'home ha transformat enormement la realitat preexistent. Si, segons la visió científica, l'antropocè és una època geològica caracteritzada per l'impacte significatiu de les activitats humanes en els ecosistemes i la geologia de la Terra, la novel·la de McCarthy també presenta amb cruesa aquesta potencial realitat des d'un vessant sociològic i convida els lectors a reflexionar sobre les possibles conseqüències de les nostres pràctiques actuals insostenibles i la urgent necessitat d'una administració responsable del planeta.

La carretera ens mostra un paisatge ombrívol i desolat on la natura ha estat devastada i els recursos han estat minvats o han quedat inutilitzats.

«A l'altra punta de la vall del riu, la carretera travessava un espantós rierol negre. Els troncs dels arbres recremats i pelats s'alçaven a les vores. Cendres que s'estenien sobre la carretera i manyocs fluixos de cables cecs enfilats als ennegrits pals de la llum que gemegaven vagament sota el vent». (LC: 11)

La causa de l'apocalipsi no s'exposa explícitament, però s'infereix d'alguna causa extrema d'origen humà: com una guerra total o un efecte radical de l'escalfament global per la degradació irreversible del medi ambient: «els incendis a les serralades i els càntics trastornats van durar tot un any» (LC: 31). Sigui el que sigui el que va succeir uns pocs anys enrere del moment narratiu de la novel·la, les causes originàries han conduït a un esdeveniment catastròfic davant el qual només ha sobreviscut una minoria de la humanitat. Les seqüeles de la destrucció estan marcades per un ambient estèril, per paisatges coberts de cendra i per una escassetat de vida vegetal i animal: «Les vores de la carretera havien quedat reduïdes a fileres d'esbarzers negres i enredats. Cap signe de vida» (LC: 22).

En el transcurs de la novel·la, el món devastat que s'exposa serveix de teló de fons per al viatge d'un pare i el seu fill menor, que intenten sobreviure en aquest ambient d'extrema duresa. Un hivern de cendres sembla assolar el planeta i en aquest context el pare s'enfronta

---

⁹ Veure nota 6.

constantment al repte de trobar menjar, aigua neta i refugi mentre protegeix el seu fill dels perills i l'anarquia que governa ara el món postapocalíptic per on transiten els supervivents.

Igualment, l'entorn degradat de *La carretera* mostra les conseqüències de l'explotació humana i les pràctiques insostenibles que han provocat el col·lapse de la societat. L'obra il·lustra com l'antropocè, centrat en la influència humana en el planeta, ha provocat una crisi ecològica que ha devastat el món natural i construït. A més, McCarthy emfatitza la pèrdua de biodiversitat i l'extinció de diverses espècies, que són recordades mitjançant flashbacks pel protagonista, amb «la riquesa dels colors dels somnis» (LC: 21) com a contrast. Pare i fill es troben amb paisatges on tota la vegetació s'ha calcinat, els animals són escassos o absents, i els pocs supervivents restants recorren al canibalisme per desesperació. Aquest retrat descarnat destaca els efectes de l'impacte devastador que les accions humanes han provocat sobre els ecosistemes del planeta i el fràgil equilibri de la vida en aquest.

Per un altre costat, la novel·la també explora les qüestions relatives a la moralitat, l'ètica i la responsabilitat dels individus en l'antropocè. El protagonista adult ha d'enfrontar-se amb preguntes sobre com mantenir la seva humanitat i integritat en un món on la supervivència sovint requereix comprometre els principis morals més elementals que imperaven en la *normalitat* de la societat anterior a la destrucció. Per això s'esforça a protegir la innocència del seu fill i li ensenya compassió i empatia en un món caracteritzat per la brutalitat i la desesperació (LC: 44-45).

5.3.2.- La representació de l'antropocè a «L'últim amor de Baba Dúnia» (BD)

L'últim amor de Baba Dúnia, d'Alina Bronsky, explora les conseqüències de la decisió que pren la seva protagonista d'acabar els seus dies a la que va ser la seva vila natal: Txernobo. La qüestió és que el poble de Baba Dúnia, al qual torna lliurement i voluntàriament, es troba a l'anomenada «zona de la mort», delimitada dècades enrere després de l'accident nuclear de Txernòbil. La novel·la representa el col·lapse subsegüent de la vida quotidiana en aquest poble devastat per la radiació.

La gran destrucció dels entorns de Txernòbil representa un antropocè irreversible a escala humana. Hauran de passar centenars o milers d'anys perquè la zona de la mort pugui quedar lliure de contaminació. Paradoxalment, determinada vida animal prospera de forma insòlita, una vida que és estudiada per experts biòlegs: «A Txernobo tenim moltes aranyes. D'ençà del reactor s'han multiplicat les bestioles» (BD: 18).

Com es descriu a la novel·la, les aranyes abunden i teixeixen teles diferents, i altres insectes i ocells canten diferent, el que formula noves qüestions als científics:

«El biòleg em va explicar per què els nostres ocells canten més fort que en qualsevol altre lloc. Després del reactor van sobreviure més mascles que femelles. Fins avui es manté aquest desequilibri. I són els mascles desesperats els qui s'esgargamellen cantant per trobar una bona femella» (BD: 131).

Els pocs habitants de Txernobo s'alimenten de les fruites i les verdures que conreen, que, evidentment, ningú fora del poble s'atreveix a menjar. Igualment, s'han avesat a beure l'aigua de pous contaminats que són analitzats amb interès i temor pels científics que són enviats per les autoritats. Aquests només entren a la zona ben protegits contra la radiació i observen amb estranyesa aquella colla de vells folls que han tornat al poble a acabar els seus dies, en una representació del dualisme dins/fora o foll/no-foll.

El cert és que la novel·la no proporciona una resposta singular davant les qüestions que desperten els escenaris de destrucció irreversible, del canvi radical d'un món que ja no existeix. Però el que fa *L'últim amor de Baba Dúnia* és obrir al lector l'existència d'un món contaminat per l'acció humana, una veritat incòmoda en un planeta del qual no hi ha fugida possible. L'antropocè és també això, la conseqüència d'un món capitalista en què la necessitat de mantenir el creixement es fa també amb el cost d'emetre partícules contaminants, entre les quals la radiació és només un exemple. També paradoxalment, mentre a occident l'accident de Txernòbil va ocupar i preocupar les autoritats i la ciutadania, als pobladors de Txernobó no sembla que els preocupi d'on venen els vents i els núvols que els envolten, ni els nivells de radiació que poden portar.

«Aviat arribarà la primavera a Txernobó. L'herba fresca brotarà i els arbres es tenyiran d'un verd tendre. Jo aniré al bosc i recolliré la saba dels bedolls. No perquè vulgui arribar als cent anys, sinó perquè és un sacrilegi rebutjar els regals de la natura. Els ocells piularan a les pomeres florides». (BD: 130)

5.4.- Crítica al relat antropocènic des d'una perspectiva posthumanista

5.4.1.- Dels humans com a centre de tot al postantropocentrisme

El pensament antropocèntric se centra en la creença que els éssers humans tendeixen a prioritzar les seves pròpies necessitats i interessos per sobre de totes les altres formes de vida i el medi ambient. FERRANDO considera l'antropocentrisme com una malaltia (*Disease*) i el posthumanisme com un estat de consciència (*Awareness*) (2022: 1-2). A les novel·les analitzades les situacions extremes narrades confirmen aquesta tendència. En tant que narratives de l'antropocè, els fragments reveladors de la destrucció del planeta i dels grans impactes causats pels éssers humans, aboquen a la preocupació central d'assolir la pròpia supervivència. Quan Iegor, un dels personatges de *L'últim amor de Baba Dúnia*, afirma que el «món se n'anava en orris» (BD: 16), sembla identificar el planeta com un contenidor d'éssers humans i aquest món que s'enfonsava era precisament el seu: aquest és un reflex del pensament antropocèntric dominant que impedeix abordar els problemes ambientals des d'una perspectiva integral.

A *La carretera* l'escenari postapocalíptic és present al llarg de tota la novel·la, des de les primeres ratlles, un paisatge de destrucció i absent de tota esperança que és contrarestat amb una veu narrativa carregada de connotacions poètiques. La lluita constant per la supervivència en aquest escenari devastat, col·loca els éssers humans en el centre: «El món moribund que habitaven els nous cecs, tot difuminant-se lentament en la memòria» (LC: 19). Aquest món en vies d'extinció es percep al llarg de la novel·la des de la perspectiva de la inviabilitat per als éssers humans, però quan parla que no hi ha cap signe de vida (LC: 22, entre altres) s'està referint no només a la vida humana, sinó també a qualsevol vestigi a la natura. Aquí es torna a posar de manifest la perspectiva androcèntrica i utilitarista amb relació al medi: la natura, en realitat, està adoptant una forma diferent, transformada i devastada, és hostil per als éssers humans perquè en pot prescindir totalment, i això passa a les dues novel·les. La natura no necessita els humans, ans al contrari: si s'accepta que la causa de la destrucció té origen antròpic, l'hostilitat dels humans en vers el medi passa a col·locar-se en una posició central.

De l'anterior podem inferir que en aquestes novel·les, en tant que narratives de l'antropocè, la projecció de l'antropocentrisme és molt present. Són molts els fragments en què s'expressa el pensament dominant que els éssers humans són les entitats centrals o més significatives de l'univers, i que altres éssers i el món natural existeixen principalment per servir les necessitats i desitjos humans. La «zona de la mort» on s'ubica Txernobo és un lloc que ha deixat de ser útil per a la societat dominant, és una zona d'exclusió, sense interès, on ningú no vol entrar i qui entra ho fa per obligació... llevat dels seus habitants que s'han instal·lat per voluntat pròpia. Tot i això darrer, els pobladors de Txernobo conviuen amb els fantasmes dels morts i amb els cadàvers vivents, que són tots ells: «Quan em miro el nostre poble, no tinc la sensació que aquí només hi hagi cadàvers vivents» (BD: 22), «Aquests són els meus morts, que em van seguir a Txernobo, i n'hi ha dotzenes d'altres que ja hi eren abans que jo...» (BD: 53). Per contra, Baba Dúnia n'és conscient que els humans som només una circumstància al planeta quan afirma: «Soc vella, a mi les radiacions ja no em fan res, i encara que em fessin alguna cosa no s'acabaria el món» (BD: 20). El món continuarà, passi el que passi, quan no es venjarà dels humans, com exposa. LOVELOCK: «la nostra supervivència com a espècie depèn completament de Gaia i de la nostra acceptació de la seva disciplina» (2007: 214). Precisament, amb relació a això darrer, LATOUR diu: «El millor que podem esperar és cenyir-nos a una nova classe de *ius gentium* que ens protegiria l'un contra l'altre i contra el que James Lovelock ha anomenat “la venjança de Gaia”»¹⁰ (2014: 5).

Pel que fa a *La carretera*, també aquesta manifestació de l'antropocè és en tot cas una expressió de l'androcentrisme, on la mateixa carretera és una metàfora d'un rumb nou cap al desconegut, una conseqüència del que esdevindrà al final i on la dona i mare dels protagonistes desapareix, se suïcida, perquè no vol ser una supervivent en un món de pols i cendres. La carretera representa la perdurabilitat de l'humà com a obra feta (aquí una infraestructura), com afirma el protagonista a preguntes del fill quan li respon que les carreteres «podrien aguantar força temps» (LC: 39), en contraposició als Estats (aquí una expressió humana de l'organització política), que ja havien desaparegut del tot, com les fronteres, com els límits de la supervivència en societat.

Aquí, la desaparició de tota forma d'organització política i administrativa dona pas a la pervivència de les infraestructures al llarg del temps i a la superioritat de la natura, que seguirà el seu curs, amb una forma o altra, quan la humanitat hagi sucumbit. L'antropocè descrit en ambdues novel·les respon al que BARLA identifica no com un efecte produït pels humans com a concepte abstracte, sinó a causa d'una forma específica d'entendre la vida d'una part dels éssers humans (l'occident ric) en relació amb la natura (2022:138). Des d'aquesta perspectiva, l'humanisme no sembla ajudar en la solució del “problema” (FERRANDO, 2014:169).

La deshumanització com a evolució extrema és present a les dues novel·les, si bé amb dimensions diferents. A *La carretera* la situació extrema condueix a l'anarquia total, sense regles, sense compromís de cap mena. El canibalisme s'estén com a forma de supervivència, la vida no té cap valor. Només hi ha una sortida, ser més astut que el rival. En un passatge de la novel·la, davant el que semblen les restes d'execucions massives, el protagonista afirma: «En la història del món fins i tot hi havia més càstig que delinqüència» (LC: 31). En el cas de *L'últim amor de Baba Dúnia*, aquest fenomen de deshumanització és molt més subtil, gairebé inapreciable, però també es manifesta quan es donen com a

---

¹⁰ «The best we can hope for is to stick to a new sort of *ius gentium* that would protect us against one another and against what James Lovelock has called “the revenge of Gaia”».

bons determinats comportaments al marge de les regles del món exterior, el *normalitzat*, com quan es produeix un assassinat i tot el poble és còmplice de fer desaparèixer el cadàver (BD: 62 i 79).

La natura, tot i que contaminada o devastada, se'ns apareix a les narracions analitzades com un actor potent, més fort que els protagonistes i, sobretot, amb possibilitats reals de continuar prosperant. Les dues narracions ens presenten l'ésser humà com la causa de tot plegat, però també n'és el perdedor total, front uns actors, les bèsties, els arbres, les forces de la natura, etcètera, que són presentats amb una major resiliència. És cert que es transformen, s'adapten i resisteixen, mentre els humans perden: moren per les radiacions o sucumbeixen a la carretera que no sembla conduir enlloc. És com si al final, la natura maltractada posés les coses al seu lloc, sobretot a l'ésser humà: torna aquí a manifestar-se la venjança de Gaia davant els impactes dels hàbits antropocèntrics massius que afecten seriosament els ecosistemes (FERRANDO, 2014:168)¹¹.

A les dues novel·les examinades podem veure que la perspectiva antropocèntrica és dominant i col·loca l'home al centre de tot. L'ideal humanista androcèntric és, des de la perspectiva d'una relació amb el medi, desigual i defectuós, perquè els impactes antropocèntrics condueixen a conseqüències perjudicials per al planeta i els seus ecosistemes, com podem experimentar i com experimenten els protagonistes de les narracions. A les novel·les traspua un dualisme constant entre natura i cultura, i això succeeix perquè en la situació viscuda la supervivència comporta una lluita contínua contra l'entorn hostil: un planeta devastat (LC) i una zona de la mort (BD). El posthumanisme pot ajudar a capgirar aquesta relació causal trencant l'ideal humanista occidental que és principalment dualista en un «*us against the enemy*» (FERRANDO, 2014: 169). Una visió posthumanista planteja la unificació de conceptes com natura i cultura, que s'entrellacen intrínsecament en un «*natureculture*», com defensa DONNA HARAWAY (2003) citada per FERRANDO.

L'antropocentrisme que es manifesta en les narratives de la destrucció estudiades, planteja diferents qüestions ètiques sobre el tractament del que no és humà. Aquest enfocament exclusiu amb relació als interessos humans aboca a l'explotació irracional de la natura, a la degradació dels hàbitats naturals i l'alteració compromesa del medi global. A les dues novel·les podem veure que la catàstrofe en què viuen els protagonistes és conseqüència d'una irresponsable actitud d'una majoria d'éssers humans: l'escalfament global dut fins a extrems d'un planeta incendiat o la irresponsable gestió d'una tecnologia obsoleta, com en el cas del reactor de Txernòbil. El posthumanisme defensa un enfocament més holístic que tingui en compte les dimensions més àmplies del benestar humà i no humà i del respecte al medi amb entitat pròpia (FERRANDO, 2014: 169).

En diferents passatges de les narracions analitzades, hi ha indicadors d'una comprensió incompleta del benestar. En situacions extremes, el més bàsic és imprescindible i les carències d'aquest trespol mínim pot ser crític: «D'altra banda sé que emeto radiacions exactament com la nostra terra i tot el que produeix» (BD: 95), i malgrat això, mengen productes contaminats perquè és el que tenen a l'abast per alimentar-se; «L'aigua no passava de ser una infiltració. (...) Van seure a filtrar la cendra de l'aigua i van beure fins que no van poder més. (...) Feia dos dies que no menjaven. (...) Cap rastre de vida» (LC:

---

¹¹ «In the 21st century the impact of anthropocentric habits on earth has become so massive that geologists are addressing the present era as the Anthropocene, in which human actions are seriously affecting the ecosystem».

167). En una narrativa que descriu la necessitat de sobreviure, la natura sembla no tenir gens d'importància i el benestar ja no el proporcionen béns materials superflus sinó aconseguir el mínim imprescindible per mantenir-se viu. Així i tot, la perspectiva encara és antropocèntrica.

Com hem vist, en un món real, l'antropocentrisme posa un excessiu èmfasi en el benestar material i en el creixement econòmic mentre descuida altres aspectes de la dimensió humana, com el benestar mental i emocional, les relacions socials i la realització espiritual. El discurs que s'exposa a les dues novel·les capgira aquesta lògica perquè tota qüestió relativa al benestar emocional i mental forma part inseparable del procés de supervivència. La mort plana contínuament en el decurs de les dues narracions: Txernobol es troba de ple a la «zona de la mort» (BD: 42), «Jo no tinc por de la mort. Però en moments com aquest, quan perdo la calma, torno a recordar què vol dir tenir por» (BD: 50), «Aquests són els meus morts» (BD: 53). Les narracions estan farcides de mort i fantasmes.

«Un parell de quilòmetres més i es van començar a trobar els morts. Figures mig enterrades a l'asfalt, atrapades i amb els crits congelats a la boca. (...) Van continuar entre les figures momificades. La pell negra sobre els ossos, les cares deformades i adherides als cranis. Com víctimes d'un espantós buidatge hermètic» (LC: 158).

La conseqüència de l'antropocè és que la natura continua el seu camí mentre els éssers humans es dirigeixen cap a l'extinció. Aquests efectes tenen resposta en filòsofs com LATOUR, MICHAUD o SLOTERDIJK. LATOUR afirma que cal establir un codi per a l'antropotecnologia, mentre que hauríem de reconèixer la insuficiència de l'humanisme davant les actuals circumstàncies, «perquè continua tenint com a horitzó l'ideal d'un ésser humà poderós, capaç de superar tots els problemes» (TELLO, 2020: 451). Les novel·les de la destrucció ens indiquen que, en cas de continuar plantejant les relacions amb el medi des d'una perspectiva antropocèntrica intrínsecament androcèntrica, la humanitat no sobreviurà al col·lapse, mentre que la natura, sí.

5.4.2.- L'antidualisme i l'entremig

El dualisme i les dicotomies, imperen en la cultura occidental. Hem anat construint el món sobre la base de categories contraposades com: material/immaterial, subjecte/objecte, ment/cos, cultura/natura, home/dona, públic/privat, blanc/negre, gai/hetero, etcètera. (MARTÍ, 2020a: 38; FERRANDO, 2014: 169).

«Dualitat és la idea, doncs, que l'experiència es compon de dos ingredients, ment i matèria; una part que coneix i l'altre que és coneguda. El fet de creure en una rígida separació entre observador i observat és dualisme»¹² (MARTÍ, 2020a: 38).

Aquestes dicotomies anul·len l'entremig, i és que com afirma MARTÍ «aquest dualisme amaga fàcilment tot allò que es troba entre els dos pols que s'estableixen» (2020b: 88). Sempre hi ha alguna cosa que s'escapa amb el binarisme, en el *in-between* succeeixen coses que també existeixen, hi ha tensions i diferències en el sentit de força productiva de diferenciació, com un ventall de possibilitats (*ibid.* 89).

---

¹² «Dualidad es la idea, pues, de que la experiencia se compone de dos ingredientes, mente y materia; una parte que conoce y otra que es conocida. El hecho de creer en una rígida separación entre observador y observado es dualismo».

A *La carretera*, el dualisme és omnipresent, gairebé no hi ha entremig. La perspectiva humanista impera també en el marc antropocènic de la novel·la. La dicotomia home/natura és, en tot moment, una de les contraposicions més fortes, on, a més, l'home és exigü, va cap a l'extinció, i la natura és canviant i poderosa, ho crema tot, les tempestes se succeeixen, la neu cau mesclada amb cendres, la vida canvia i es transforma en un medi hostil als humans: els humans perden. No sembla haver-hi entremig a la novel·la de McCarthy: «L'inhòspit món gris tornava a aparèixer una vegada i una altra sota l'embolcalladora claror dels llamps» (LC: 43), és la poderosa natura contra la capacitat de supervivència dels homes en un home/natura tan oposat com "inhòspit". I el mateix passa amb la dicotomia dels supervivents: bons/dolents:

«El nen seia embolicat amb la manta. Cap i tot. Una estona després el va mirar. ¿Encara som els bons?, va preguntar.
Sí. Encara som els bons.
I sempre ho serem.
Sí. I sempre ho serem.
D'acord» (LC: 66-67)

Aquesta dicotomia anul·la completament qualsevol entremig possible. La concepció antropocènica també és això: una majoria de la humanitat "dolenta" que destrueix el planeta davant una minoria "bona" que només pateix les conseqüències. Aquest dualisme esclata quan ni els bons són completament bons, ni els dolents ho són del tot. Martí ho exemplifica amb la figura d'un assassí que, al seu torn, té un costat humà, és pare, amic, estima, té sentiments... però és un assassí (MARTÍ, 2020b: 88).

La dicotomia home/natura també hi és present a la novel·la de Bronsky, però incorpora molts més matisos que l'obra de McCarthy. Baba Dúnia se situa més en un entremig que no els personatges de *La carretera*, té matisos, té grisos, i a més veu la natura com un fenomen amb qui conviure tot i que, de vegades, pot resultar incòmoda. S'adapta a les circumstàncies, a la llunyania, al fet d'esperar un autobús d'incerta arribada. Baba Dúnia se situa en aquell «entremig o camp de possibilitats en el qual els individus coexisteixen, comuniquen i configuren diferents maneres de relacionar-se entre ells i basteixen una comunitat interactiva» (MARTÍ, 2002b: 89); de fet, la comunitat de Txernobo és tota ella un entremig als marges del que es considera un món "normal". Quan la natura s'expandeix en forma d'aranyes o d'ocells que canten diferent, també es trenca el dualisme i es manifesta un entremig amb relació a les mateixes bestioles que abunden al món fora de la zona de la mort.

L'antropocè és intrínsecament dualista i en part això és un problema per a configurar un nou paradigma d'interrelació entre la humanitat i el seu entorn. L'ésser humà s'ha d'entendre no com un objectiu, sinó com un pont amb tot allò que l'envolta, ha d'abandonar l'utilitarisme. FOUCAULT critica l'humanisme i ho fa afirmant que "humà" és menys un ésser que no un procediment, una manera de connectar els coneixements, una organització particular dels continguts del saber (citada per TELLO, 2020: 447). L'oposició humà/no humà o cultura/natura, suposa una barrera que apareixen a les narratives analitzades.

SLOTTERDIJK proposa abandonar el mot "humanisme":

«per a què tornar a enaltir a l'home i a la seva autorepresentació exemplar filosòfica en l'humanisme com la solució, si precisament en la catàstrofe present s'ha demostrat que el

propi home, amb tots els seus sistemes d'autosobreelevació i autoexplicació metafísica, és el veritable problema?»¹³ (citat a TELLO, 2020: 447).

Des d'una perspectiva diferent de l'antropocènica que domina les novel·les estudiades, el posthumanisme es caracteritza per suggerir una transformació radical, irreversible i voluntària de la humanitat. Com va escriure NIETZSCHE a *Sobre veritat i mentida en sentit extramoral*:

«Algú podria inventar una rondalla semblant però, amb tot, no hauria il·lustrat prou com de llastimós, com d'ombrívol i caduc, que estèril i arbitrari és l'estat en el qual es presenta l'intel·lecte humà dins de la naturalesa. Va haver-hi eternitats en les quals no existia; quan de nou s'acabi tot per a ell no haurà succeït res»¹⁴ (citat a TELLO, 2020: 443).

Aquestes darreres paraules són presents a les dues novel·les d'una manera o altra: quan els humans ja no hi siguin, no haurà succeït res des d'una perspectiva humanista (pel que fa a la consciència humana desapareguda), mentre que el planeta, des d'una perspectiva biològica, geològica o astronòmica, seguirà el seu curs durant milions d'anys més.

5.4.3.- La natura com a resposta o la relacionalitat (assemblatges)

L'antropocentrisme condueix sovint a l'explotació i exhauriment dels recursos naturals sense tenir en compte adequadament les conseqüències a llarg termini. Els crítics argumenten que aquest enfocament ignora la interconnexió dels ecosistemes (assemblatges) i subestima la importància de preservar la biodiversitat i l'equilibri ecològic.

L'assemblatge en el posthumanisme reconeix que els humans sempre estan acoblats amb i dins de diversos sistemes tecnològics, ecològics, socials i culturals. Aquests conjunts formen experiències humanes, capacitats i identitats (MARTÍ, 2022a: 42 i ss). Les perspectives posthumanistes sovint exploren les complexes interaccions i col·laboracions entre humans, tecnologies i altres actors no humans en la formació de societats, entorns i subjectivitats (FERRANDO, 2016: 167). En aquest sentit, la importància de la *relacionalitat* en el context del posthumanisme, permet superar alguns dels límits de l'antropocè. El concepte d'assemblador es refereix a la naturalesa dinàmica i relacional de les entitats humanes i no humanes que s'uneixen per formar sistemes complexos, xarxes o equívocs (GARCÍA-OLIVARES, 2019: 95).

A les novel·les analitzades tot just poden ser reconeguts aquests assemblatges. I és que el posthumanisme desafia la comprensió tradicional de l'humà com un individu autònom, en lloc d'emfatitzar l'entrellaçament dels humans amb el seu entorn, les tecnologies i altres entitats no humanes. A *La carretera*, l'actor no humà que s'entrellaça en la trama contínuament amb els actors humans és precisament aquesta carretera que serveix de guia i de destí. Des d'aquest punt de vista, els límits entre les entitats humanes i no humanes es desdibuixen, i es reconeixen l'agència i la importància dels actors no humans, en aquest

---

¹³ «¿para qué volver a ensalzar al hombre y a su autorrepresentación ejemplar filosófica en el humanismo como la solución, si precisamente en la catástrofe presente se ha demostrado que el propio hombre, con todos sus sistemas de autosobreelevación y autoexplicación metafísica, es el verdadero problema?»

¹⁴ «Alguien podría inventar una fábula semejante pero, con todo, no habría ilustrado suficientemente cuán lastimoso, cuán sombrío y caduco, cuán estéril y arbitrario es el estado en el que se presenta el intelecto humano dentro de la naturaleza. Hubo eternidades en las que no existía; cuando de nuevo se acabe todo para él no habrá sucedido nada».

cas a més de la carretera la natura en transformació actua com a personatge implacable i poderós.

Aquesta natura *hostil*, en el cas de *La carretera*, i *diferent*, en el cas de *L'últim amor de Baba Dúnia*, hem vist que responia al dualisme humanista natura/cultura i humà/no humà. Introduint ara una perspectiva relacional, podríem posar l'accent en el caire no dual, destacant la interconnexió i la interdependència dels diferents actors i actants, siguin humans o no, en la formació i cocreació del món. En general, els assemblatges en el posthumanisme reflecteixen un canvi de l'excepcionalitat humà, amb l'exterioritat de les relacions entre les parts i l'emergència de les propietats del tot (DELANDA, 2021: 20). Aquesta *relacionalitat* reconeix els complexos conflictes i la relació entre l'humà i el no humà. Això ens convida a considerar la intricada xarxa de connexions i dependències que formen el món descrit a les dues novel·les i desafia els enteniments tradicionals de la identitat humana, l'agència i l'autonomia.

En el cas de *L'últim amor de Baba Dúnia*, la natura respon de forma que, al marge dels éssers humans, continua el seu camí, amb canvis notoris, però sense convertir-se en una entitat inviable pels éssers humans. Per contra, a *La carretera*, la natura es rebel·la de forma contestatària i radical, fent gairebé infactible la supervivència humana. Des d'una òptica relacional no separaríem natura i humans, com han fet les novel·les, ambdós serien actors i actants, interconnectats, interdependents i formant un únic ens. Des d'una òptica antropocentrista, fonamentada en tradicions culturals i filosòfiques humanístiques que posen l'accent en l'ésser humà, obtindríem que aquesta perspectiva no té en compte els diversos valors i perspectives d'entitats no humanes i cultures no occidentals que tenen visions alternatives del món i que prioritzen la interconnexió de tota vida. A les novel·les estudiades la natura podria aportar una resposta a aquesta qüestió dels assemblatges, deixant de banda l'excepcionalitat humana.

5.4.4.- La insuportable relativitat del temps i el lloc: les atmosferes

Hem vist que en el posthumanisme, el concepte d'atmosfera adquireix un significat més ampli i complex més enllà de la seva comprensió convencional. Aquest concepte engloba tant les dimensions físiques com les metafòriques, emfatitzant la interconnexió i interdependències entre humans i entitats no humanes. Metafòricament, el concepte d'atmosfera en el posthumanisme s'estén més enllà del regne físic i inclou les dimensions socioculturals, tecnològiques i simbòliques de la nostra existència. Es refereix als significats compartits, discursos i influències afectives que impregna els nostres entorns socials i culturals. Aquesta atmosfera metafòrica forma les nostres identitats, subjectivitats i maneres d'estar en el món, i ens ajuda a entendre l'ésser humà com un organisme estretament lligat amb tot el seu entorn (MARTÍ, 2020a: 49). L'atmosfera fa de mediatra amb les nostres experiències, percepcions i relacions amb el món. Aquesta perspectiva ens anima a pensar més enllà dels cossos individuals i considerar els llaços complexos que configuren les nostres vides.

El temps –el temps mesurat i el temps sentit–, en les narratives de la destrucció o del col·lapse, també el podem considerar aquí com atmosfera (MARTÍ, 2022a: 46). El temps és una constant en ambdues novel·les, en el cas de *La carretera* el temps importa, perquè d'ell depèn salvar-se, però comença a convertir-se en una entitat borrosa, sense perfils. El temps deixa de tenir importància quan només es busca superar un dia rere l'altre. La destrucció va tenir lloc fa anys, el protagonista no sap en quin mes de l'any es troba: «Li semblava

que eren al mes d'octubre, però no n'estava segur» (LC: 8). Aquesta metàfora al voltant del temps, també apareix en la novel·la d'Alina Bronsky, on passat i futur no semblen tenir major rellevància perquè el que importa és viure el moment. La narradora afirma que el valor del temps a la zona de la mort és irrellevant, «no hi ha horaris ni terminis. De fet, els nostres processos diaris són una mena de joc» (BD: 93). Aquest fenomen és molt revelador de la relativitat que la pulsó antropocèntrica pot arribar a tenir en determinades circumstàncies.

A les novel·les, la immediatesa de tot es transforma en un enemic dels humans, que es converteixen en presoners del temps, de la peremptorietat, en el cas de *La carretera*, on encara que el temps com a mesura astronòmica s'hagi esvaït, la urgència per sobreviure persisteix. En el cas de *L'últim amor de Baba Dúnia*, el temps ha perdut el seu sentit i només és un transcórrer a l'espera que arribi el final. És un temps humà en termes d'edat de les persones que, simplement, esperen l'arribada de la mort. Des d'una perspectiva posthumanista, en relació amb la importància del temps en la vida humana, podem concloure críticament que, pels humans, la idea de futur és una simple convenció que perd tota rellevància quan saps que més enllà de sobreviure al dia, no hi ha res més.

Pel que fa als personatges i la seva relació amb l'entorn, les dues novel·les ens presenten realitats antropocèniques en un marc d'interrelacions complexes. A *La carretera* no hi ha futur, només una urgència per trobar un lloc on sobreviure, i a *L'últim amor de Baba Dúnia*, el futur és esperar la mort de la forma més plàcida possible. Els nostres personatges són víctimes i causants, i és que l'antropocentrisme sovint prioritza els guanys a curt termini sobre la sostenibilitat a llarg termini i les conseqüències no sempre són ponderades encertadament. Els crítics a la visió androcèntrica de l'antropocè argumenten que això ignora les necessitats i interessos de les generacions futures, que heretaran les conseqüències de les nostres accions, inclosa la degradació del planeta, sense que es col·loqui al centre del debat la solució, perquè per això cal reconèixer la insuficiència de l'humanisme davant els efectes destructius del model capitalista (TELLO, 2020: 451).

En el discurs posthumanista, l'atmosfera es veu sovint com dinàmica, porosa i en un flux constant. No es limita a límits físics o geogràfics, sinó que s'estén a través de diverses escales, des d'interaccions personals íntimes a xarxes globals. Les atmosferes afectives inclouen la comunicació entre els diferents elements que la conformen, humans i no humans (MARTÍ, 2020a: 50). A les dues novel·les, les relacions afectives són eminentment humanistes i especialment entre humans. La relació amb el medi apareix des d'una perspectiva deslligada d'una possible responsabilitat amb la situació que s'està vivint. Es viu en un entorn antropocènic que s'assumeix acríticament, sense desafiar els límits i jerarquies tradicionals.

La perspectiva de relació amb la natura expressada tant en *La carretera* com en *L'últim amor de Baba Dúnia*, convida a considerar la natura com una entitat entrelaçada i distribuïda de l'agència, la influència i la responsabilitat. En aquesta qüestió central de les novel·les estudiades el posthumanisme ens du a reconsiderar la relació amb el medi ambient, tant natural com construït (aquí més aviat destruït), i a reconèixer les complexes xarxes de relacions que constitueixen les experiències dels personatges. La lectura crítica de les dues obres anima a fer enfocaments més ajustats ecològicament, col·laboradors i èticament informats per navegar per les interdependències i complexitats del nostre món contemporani i adoptar una actitud més responsable amb el conjunt de relacions.

D'un altre costat, en ambdues novel·les, els records es plantegen com a àncora cap a l'esperança, atorgant un paper essencial a la memòria. Com atmosfera, la memòria lliga el temps passat amb relació al temps present, un temps feliçment recordat i un temps per a oblidar: «S'oblida allò que es vol recordar i es recorda allò que es vol oblidar» (LC: 14).

6.- Conclusions

Les narratives de l'antropocè o de la destrucció, es troben impregnades de la concepció antropocèntrica dominant en la cultura occidental i plasmen les preocupacions dels *homes*. Aquestes lectures permeten completar la construcció del concepte d'antropocè amb relació a l'acció i a les conseqüències de les grans transformacions que està experimentant el planeta i com repercuteixen aquestes en els éssers humans, però també en tot allò no-humà. Són obres que proporcionen un context per a la qüestió debatuda i donen cos a les inquietuds predominants entre els éssers humans, però principalment el pes de tot pivota sobre la perspectiva humanista.

L'anàlisi endegat confirma que es pot contribuir a la configuració teòrica del concepte sociològic d'antropocè a través de la veu narrativa d'una novel·la, en l'escenari on transcorre aquesta o en els problemes i relacions que plantegen els personatges. També s'ha pogut confirmar que aquesta narrativa literària ens permet extreure conclusions al voltant de la idea de l'impacte que els éssers humans projecten sobre el medi i de com aquest impacte adopta conseqüències rellevants per al planeta i no només per als éssers humans.

A partir d'una crítica posthumanista a les lectures podem proposar nous marcs alternatius, a algunes de les manifestacions antropocèntriques més rellevants, intercalant posicionaments com l'ecocentrisme o el biocentrisme, que defensen una consideració més inclusiva dels interessos planetaris, amb una relació més equitativa entre els humans i el món natural (i també respecte de les desigualtats entre persones). Les preocupacions dels personatges se centren en la supervivència com a éssers humans, sense pensar gaire en la natura devastada i el perquè s'ha arribat a la situació final. Tampoc no es fan gaires reflexions sobre què va fallar, sobre com es podria haver evitat el col·lapse. Com afirma VAYREDA (2022: 163): «El posthumanisme no implica únicament crear nous objectes de coneixement, sinó també una manera diferent d'entendre'ls, conceptualitzar-los i accedir a ells»¹⁵; i potser aquí es trobaria la clau: un canvi radical de perspectiva i de mentalitat. Arribats a aquest punt, hem de reivindicar el paper de la literatura en l'expansió de la divulgació de les idees que poden afavorir el rumb social. La narrativa literària té un gran potencial per a fer donar visibilitat als grans problemes de la nostra època contribuint així a la recerca de solucions.

D'una lectura superficial, només uns pocs fragments podrien indicar trets característics d'un pensament posthumanista, però, com hem vist, poden examinar-se des d'una òptica diferent, que ens permet descobrir el que hi ha davall de la part explícita, d'allò que contenen o volen contar els autors mentre plasmen un pensament eminentment antropocèntric. En la narració de les novel·les examinades, les descripcions, els personatges i els seus diàlegs,

---

¹⁵ «El posthumanismo no implica únicamente crear nuevos objetos de conocimiento, sino también una manera diferente de entenderlos, conceptualizarlos y acceder a ellos».

gràcies a la perspectiva posthumanista, he pogut identificar i exposar fragments en què traspuja la necessitat d'un canvi de paradigma relacional entre humans i natura, on la resistència d'aquesta darrera és major i on queda clar que la humanitat *perd* davant la venjança de Gaia. En el cas de *La carretera*, els humans apareixen amb una capacitat de resiliència menor que la que presenta la natura. Els personatges que transiten a la novel·la es troben al límit de les seves possibilitats, mentre la natura es reinventa des d'una nova hostilitat. Amb una perspectiva relacional posthumanista, aquest fenomen antropocènic no hauria esdevingut mai.

Per contra, una lectura atenta de les dues novel·les analitzades permeten copsar la dimensió del context com a personatge literari. La carretera que ens acompanya durant tota la lectura de la novel·la del mateix nom, va adquirint cos en tant que personatge que ens informa i conversa i que ens ofereix un nombre rellevant de dades sobre la realitat descrita. Això és encara més significatiu en relació amb Txernobo, un poble en una *zona morta* que ens condueix a confirmar l'entorn com a personatge que aporta una informació sociològica que ens permet entendre, a través de la literatura, com pot ser la supervivència en una situació completament als marges, als límits de l'imaginable. Igualment, hem vist que la natura pren una força enorme com a personatge a les dues novel·les, la qual cosa permet pensar en el paper que hi juga com *atmosfera* en les relacions amb l'entorn com a medidora amb les experiències dels personatges. El mateix passa amb el temps, on la seva dimensió metafòrica ens exposa la relativitat d'aquest, que acaba sent una entitat borrosa, amb una importància expectant i relativa, amb la qual els personatges es relacionen des de l'espera d'un esdeveniment que posarà fi a tot.

Igualment, en especial a *L'últim amor de Baba Dúnia*, l'entremig hi és present, trencant fronteres duals estanques i presentant-nos tot un camp de possibilitats de coexistència interactiva no dual. D'un altre costat, en totes dues novel·les, podem destacar la interconnexió i la interdependència dels diferents actors i actants en la conformació de les relacions i en la cocreació dels mons descrits. En tercer lloc, he pogut comprovar com en aquestes narratives, desapareixen els límits físics convencionals i l'*atmosfera* sorgeix en les interaccions personals íntimes que s'expandeixen cap a l'entorn complex sorgit de les catàstrofes viscudes.

Amb la lectura atenta hem pogut copsar una certa *incoherència* o desajust entre allò que les literatures contenen explícitament o cerquen contar. Aquesta anàlisi ens mostra que darrere d'un pensament antropocèntric es filtren altres *realitats*, com passa en la vida real, on, encara que no siguem conscients, estem envoltats d'*entremigs*. Sovint els nostres discursos o pensaments no s'ajusten a aquestes diferents *realitats*, ja que, amb freqüència, hi fan el seu camí al marge de la nostra percepció. Això és el que ens mostra el posthumanisme i això és el que m'ha ensenyat la tasca d'extreure de les dues obres explorades la dimensió antropocènica de les narracions.

Com a conclusió final l'anàlisi del corpus textual m'ha provocat un camp nou de reflexió que pot obrir les portes a noves perspectives d'indagació, a la incorporació de noves fonts literàries i ampliar i continuar amb la recerca amb algunes de les obres de la narrativa de la destrucció que s'han identificat i esmentat al llarg d'aquest treball. Algunes òptiques com el feminisme, el postcolonialisme o l'anticapitalisme, també podrien obrir nous fronts a explorar per ampliar aquesta anàlisi crítica de l'antropocè. De fet, aquestes són perspectives que amplien el camp d'exploració del posthumanisme.

BIBLIOGRAFIA

Referències bibliogràfiques:

- BARLA, JOSEF. (2018). *Technoecologies of Borders: Thinking with Borders as Multispecies Matters of Care*, Australian Feminist Studies. 32:94, 395-410, DOI: 10.1080/08164649.2017.1466648.
- BARLA, JOSEF i VON VERSCHUER, FRANZISCA. (2022). *Anthropocene*. In *Matter: Journal of New Materialist Research*, Vol. 3 n. 2, 2022: 137-143.
- BOOTH, WAYNE C; COLOMB, GREGORY G.; WILLIAMS, JOSEPH M. (2008), *Cómo convertirse en un hábil investigador*. Barcelona: Gedisa.
- BUSQUETS GRABULOSA, LLUIS. (2019). *Iniciació metodològica a l'anàlisi i al comentari de textos literaris*. Barcelona: UOC.
- CHUA, LIANA I. FAIR, HANNAH (2019). *Anthropocene*. In *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology* (eds). F. Stei, SLazar, M. Candea, H Diemberguer, J. Robbins, A.. Sánchez & R. Stasch. <http://doi.org/10.29164/19anthro>
- CYRULNIK, BORIS I MORIN, EDGAR. (2005). *Diálogos sobre la naturaleza humana*. Barcelona: Paidós.
- DE CRISTOFARO, DILETTA i CORDLE, DANIEL. (2018). *Introduction: The Literature of the Anthropocene*. *C21 Literature: Journal of 21st-century Writings*, 6(1): 1, pp. 1–6, DOI: <https://doi.org/10.16995/c21.73>
- DELANDA, MANUEL. (2021). *Teoría de los ensamblajes y complejidad social*. Buenos Aires: Tinta Limón.
- ESQUIROL, JOSEP MARIA. (2021). *Humano, más humano*. Barcelona: Acantilado.
- FERNÁNDEZ DURAN, RAMÓN. (2011). *El antropoceno*. Barcelona: Virus Editorial.
- FERRANDO, FRANCESCA. (2013). *Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms. Differences and relations*. In *Aan International Journal in Philosophy, Religion, Politics, ant he Arts*. Volume 8, n° 2, Fall 2013.
- FERRANDO, FRANCESCA. (2014). *Posthumanism*. In *Tidsskrift for kønnsforskning* n. 2-2014, årg. 38, s. 168-172. Universitetsforlaget.
- FERRANDO, FRANCESCA. (2016). *The Party of the Anthropocene. Post-humanism, Environmentalism and the Post-anthropocentric Paradigm Shift*. Relations. DOI: 10.7358/rela-2016-002-ferr
- FERRANDO, FRANCESCA. (2022). *Posthuman Healing and Revealing*. In Agin, B / Horzum, S. (eds) *Posthuman Pathogenesis: Contagion in Literature, Arts and Media*. Routledge: London et al.

- FOUCAULT, MICHEL. (1985). *Poderes y Estrategias. A: Un diálogo sobre el poder y otras conversaciones*. Madrid: Alianza Editorial.
- FUSCO, VIRGINIA; BRONCANO, FERNANDO. (2020). *Transhumanismo y posthumanismo*. Isegoria, Revista de Filosofía Moral y Política. N. 63, julio-diciembre, 2020, 283-288, ISSN 1130-2097.
- GATTI, GIUSEPPE. (2021). *Ejemplos de deshumanización en la antesala del posthumanismo. Reificación y des-subjetivación del ser humano en El Patio, de Jorge Edwards*. Lejana. Revista de Narrativa Breve. N. 14 (2021). HU ISSN 2061-6678-. DOI:10.24029/lejana.2020.14.1660
- GARCÍA-OLIVARES, ANTONIO. (2019). *Ensamblajes socio-técnicos y complejidad social*. Intersticios: Revista Sociológica de Pensamiento Crítico. Vol. 13 (2) 2019.
- GONZÁLEZ-RUIBAL, ALFREDO. (2018). *Beyond the Anthropocene: Defining the Age of Destruction*. Norwegian Archaeological Review, DOI: 10.1080/00293652.2018.1544169
- LATOUR, BRUNO. (2014). *Agency at the Time of the Anthropocene*. New Literary History, Volume 45, Number , Winter 2014, pp. 1-18 (Article). Johns Hopkins University Press.
- LEMM, VANESSA. (2021). *Nietzsche y el posthumanismo*. En *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política, Humanidades y Relaciones Internacionales*. Año 23, n. 46, primer cuatrimestre de 2021. Pp. 291-306. DOI: <https://dx.doi.org/10.12795/araucaria.2021.i46.14>
- LOVELOCK, JAMES. (2007). *La venganza de la tierra*. Barcelona: Columna.
- MACIP, SALVADOR. (2022). *¿Què ens fa human?* Barcelona: Arcàdia.
- MARTÍ, JOSEP I ENGUIX GRAU, BEGONYA (eds.). (2022) *Pensar la antropología en clave posthumanista*. Madrid: CSIC.
- MARTÍ, JOSEP. (2022a). *Aproximaciones teóricas posthumanistas y conocimiento antropológico*. A Josep Martí i Begonya Enguix Grau (eds.). *Pensar la antropología en clave posthumanista*. Madrid: CSIC.
- MARTÍ, JOSEP. (2022b), *Noves eines conceptuals per a un món que canvia: el posthumanisme*. A Francesc Nuñez Mosteo i Agnès Vayreda i Duran (coords.) *Humanisme i posthumanisme. Eines per a unes ciències humanes en moviment*. Barcelona: Editorial UOC.
- MIAH, ANDY. (2007). *A Critical History of Posthumanism*. In Gordijn, B & Chadwick, R *Medical Enhancements & Posthumanity*. New York: Routledge.
- MORIN, EDGAR. (2004). *La identidad humana*. Barcelona: Círculo de Lectores.
- NEAGU, ADRIANA-CECILIA. (2017). *Post-Apocalypse Now. Globalism, Posthumanism, and the "Imaginations of Disaster"*. In *Transilvanian Review*. Vol. XXVI, Supplement n. 2, 2017.

- NUÑEZ MOSTEO, FRANCESC I VAYREDA I DURAN, AGNÈS (coords.) (2022). *Humanisme i posthumanisme. Eines per a unes ciències humanes en moviment*. Barcelona: Editorial UOC.
- QUIVY, R., CAMPENHOUDT, L. VAN, & ESTRUCH, J. (1997). *Manual de recerca en ciències socials*. Barcelona: Herder.
- ROYO HERNÁNDEZ, SIMÓN. (2012). *Pasajes al posthumanismo: historia y escritura*. Madrid: Dykinson.
- TAYLOR, S. J. [S J]; BODGAN, R. [ROBERT]. (1987). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.
- TELLO, CARLOS. (2020). *Posthumanismo. Contornos de una herramienta epistemológica (I)*. En *Actio Nova: Revista de Teoría de la Literatura y Literatura Comparada*, 4: 439-463. DOI: <https://doi.org/10.15366/actionova2020.4.019>.
- TRISCHLER, HELMUT. (2017). *El Antropoceno, ¿un concepto geológico o cultural, o ambos?* *Desacatos* 54, mayo – agosto 2017 pp. 40-57.
- TREXLER, ADAM. (2015). *Anthropocene Fictions: The Novel in a Time of Climate Change*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- VÁSQUEZ ROCCA, ADOLFO. (2009). *Sloterdijk, Agamben y Nietzsche: biopolítica, posthumanismo y biopoder*. En *Nómadas: Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas* / 23 (2009.3). Universidad Complutense.
- VAYREDA, AGNÈS (2020). *Ensayo de una aproximación a la subjetividad desde una ontología relacional: el caso del «científico-empresario»*. A Josep Martí i Begonya Enguix Grau (eds.). *Pensar la antropología en clave posthumanista*. Madrid: CSIC.
- WAKEFIELD, S.; CHANDLER, D; GROVE, K. (2021). *The asymmetrical anthropocene: resilience and the limits of posthumanism*. *Cultural Geographies*. DOI: 10.1177/14744740211029278.

Corpus textual analitzat:

- Alina Bronsky, (2019). *L'últim amor de Baba Dúnia*. Editorial Les Hores. Barcelona.
- Cormac McCarthy, (2022). *La carretera*. Edicions 62, La butxaca. Barcelona.